

Ize obejíti se bez kritiky a neproskoumati rozdílné náhledy autorit.
Návod můj bude tedy soustavným, soudným a genetickým.

Nástin dějepisný:

A) Rozvoje hospodářského.

a) Dějepisové.

§. 18. I. O dějinách hospodářství vůbec psali:

Chastellur: de la félicité publique . . . (Blaho veřejné nebo rozpravy o osudech lidských v rozličných dobách.) Paris, 1822, 2 svaz. in 8.

Mac Culloch: „A discourse on the rise, progress, peculiar objects and importance of political economy,“ eo historický úvod k známému dílu svému: The principles of political economy. Edinburgh 1825, 1 vol. in 8. Všimá si skorem jedině spisovatelův anglických.

Bossellini: Progressi delle scienze economiche. 1825. Běže jedi-
ně zřetel na ekonomisty italské.

J. H. M. v. Poppe: Geschichte aller Erfindungen . . . (Dě-
jiny všech vynálezů a objevení v oboru průmyslu, umění a věd
nejstarších časů až na náš věk.) Stuttgart. 1837. Velmi prak-
tická kniha se 162 obrazy.

F. Schmittener: Zwölf Bücher vom Staate, též pod názvem:
Grundlinien der Geschichte der Staatswissenschaften, der Ethno-
logie, des Naturrechts und der Nationalöconomie. Giessen 1838.

Alban de Villeneuve-Bargemont: Histoire de l' économie poli-
tique Brux. 1839. Stojí na stanovisku katolicko-orthodoxním.

Ad. Blanqui: Histoire de l' économie politique en Europe
depuis les anciens jusqu'à nos jours. Paris 1845. Spisovatel hlavně
pochybil, že nečiní rozdílu mezi teorií a praxí, dějepisem roz-
voje hopodářského a dějepisem literatury hospodářské, a že nadř-
žoval ekonomistům francouzským zejména Sayovi na újmu Smithovi.

Bianchini: Della scienza del ben vivere sociale e della econo-
mia degli stati: Parte storica, Palermo 1845. Připisuje Verrimu a
Beccariovi vynález nauky politicko-hospodářské. Vystoupil proti
mnohým spisovatelům školy Smithovy zvláště proti Sayovi.

Truiss: View of the progress of Political Economy in Europe since the 16th century, London 1847. Vyniká daleko nad spis Blanquiho, že činí rozdíl mezi vědou a životem hospodářským.

Dr. Julius Kautz: Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur. Wien 1860. Spisovatel pracoval s velikou pílí a značným úspěchem. Škoda, že stojí na stanovišti školy manchesterské, což má za následek mnohé mylné úvahy n. p. o svobodné soutěži a svobodě tržby a t. d. Co do dějepisu literatury a sestavení pramenů nevyrovnal se mu až posavad nikdo.

§. 19. II. O jednotlivých dobách aneb zvláštním směrem psali:

α. Francouzové:

Prévost: De l'Économie des anciens gouvernements comparée à celle des gouvernements modernes. Berlin 1783, in 8°.

J. F. Bignon: Du gouvernement des Romains (O vládě Římské vzhledem k politice, právu a obchodu). Paris 1807, 8°.

Bosse: Essai sur l'histoire de l'économie politique. . . (O dějinách hospodářství politického národů novověkých až na začátek roku 1817.) Paris et Londres.

L. Reynier psal 1819 — 1825 o politickém a polním hospodářství Celtů, Germanů, Peršanů, Feniků, Arabů, Israclitů a Řeků. Všecky knihy jeho jsou nadepsány „De l'économie publique et rurale“, a vyšly v Ženevě a Paříži.

J. B. Rougier: Histoire de l'agriculture des Gaulois (Dějiny rolnictví galského od počátku až na J. Caesara, a poměři jeho k zákonům, bohoslužebnosti, mravům a obyčejům.) Paris 1829.

G. B. Depping: Histoire du commerce . . . (Dějiny tržby mezi Východem a Europou od času křížáckých válek až k založení kolonií amerických.) Paris, 1830.

Dureau de la Malle: Économie Politique des Romains. 1841.

Villeguardelle: Les idées sociales 1846.

Clement: Histoire de Colbert. 1846.

Wallon: Histoire de l'esclavage, 1847. 3 Vol.

Thonissen: Le socialisme depuis l'Antiquité 1850.

Morcau de Jonnés: Statistique des Peuples de l'Antiquité 1851 2 Vol.

Chéruel: Histoire de l'Administration monarchique en France (1856).

Joubleau: Études sur Colbert 1856.

Río: Esprit de l'Antiquité 2 Tom. 1857.

Rossi: Des Doctrines Économiques chez les Grecs. Mélanges. 1857, vol. I.

Levasseur: Histoire des classes ouvriers. 1859.

β. Angličané :

Wallace sepsal: Dissertation historical . . . (Rozprava historická a politická o lidnatosti za starých časů vzhledem k novověké, v kteréžto dokázáno že byla někdy větší nežli nyní) okolo roku 1768.

Adam Anderson: An historical and chronological deduction of the origin of commerce. 1787.

George Chalmers: An historical view . . . (Historický obraz domácího hospodářství Anglicka a Irska od nejdávnějších časů až na nynější dobu, porovnáváje jejich vydatné síly, prýšticí z lidnatosti a rolnictví, rukodělnictví a tržby všech věků). Edinburgh 1812. 8°.

γ. Němci :

F. Ch. J. Fischer sepsal „Geschichte des deutschen Handels, der Schiffahrt..... (Dějiny německé tržby, plavectví, rybářství, vynálezů, umění, průmyslu, rukodělnictví, rolnictví, policie, nevolnictví, celnictví, mineovnictví, hornictví, směnkářství, městského hospodářství a skvostnosti). Hannover 1785—1792.

Chr. Meiners: „Histor. Vergleichung der Sitten und Verfassungen.... (Historické porovnání mravů a ústav, zákonů a průmyslu, obchodu a náboženství, věd vyučovacích ústavů středověkých s novověkými vzhledem k prospěchu a škodě osvěty). Hannover 1793—1794, 3 sv. 8°.

Karl G. Anton: Geschichte der deutschen Landwirthschaft... (Dějiny německého polního hospodářství od nejstarších časův až ku konci patnáctého století). Görlitz 1799—1802.

K. D. Hüllmann: Geschichte des Byzantinischen Handels bis zum Ende der Kreuzzüge. Frankfurt 1808. Spis ten obdržel cenu vypsanou od královské společnosti věd v Gotinkách.

A. H. I. Heeren: „Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums.... (Historická rukověť o státech starověkých přihlížeje zvláště k jich ústavě, tržbě a osadám). Göttingen 1810.

August Böckh: Die Staatshaushaltung der Athener. Berlin 1817.

Tittmann: Griechische Staatsverfassungen. 1822.

G. von Gülich: Geschichtliche Darstellung des Handels... (Historický obraz tržby, průmyslu a rolnictví nejznamenitějších států tržebních věku našeho). Jena 1830.

Scheerer: Geschichte des Welthandels 1852.

Schmidt: Die bürgerliche Gesellschaft in der altrömischen Welt 1857.

8. Vlachové.

Cagnazzi: Analisi dell' Economia pubblica et privata dei Greci 1830.

Cibrario: Economia Politica del medio Evo. 1839. 1854.

b) Dějepis.

§. 20. I. Starý věk.

Ačkoli potkáváme se ve starém věku s utěšenými obrazy rozkvětu hospodářského, jako s průmyslem a obchodem Feničanův, Israelitův a Puňanův, s rolnictvím a obchodem Řekův a Římanův: jednak stávaly mnohé vady překážející bohatému rozvoji hospodářství soukromého a státního:

α) Stálým rázem politiky starověké byla *všemoc státu a úplné jím zničení jedinečnosti*. Jedinec byl pouhým atomem nabývajícím účele teprve v celku. Sám v sobě nebyl nic. O samovládnosti jedinecův oproti státu, částí oproti celku nebylo řeči. Stát byl tyranem těch, kteří zřídili ho ku své svobodě. Jak žalostný to stav, porovnáme-li jej s tím, který jeví se nám v nynějším společenství anglickém! Každý kruh má tu zvláštní přiměřené zřízení. Každá rodina ano každý úd rodinný má zvláštní své pohodlí. Již v útlém mládí jeví se příležitost k tomu, co nazýváme insularismem, a co není leč prvním evičením v selfgovernmentu. Kdežto jest zde každý jedinec zvláštním ostrůvkem jak náboženským tak politickým, kterýž úplně požívá svobody: jest společnost starověká jediným jednotvárným oceánem, v kterémž veškeré ostrovy jednotlivé jsou potopeny.

Jediný utěšený ostrov vyčnívá z oně nepřehledné hladiny mořské: ostrov společenského zřízení staroslovanského. Každý starosta čili vladyka rodinný byl pánem v domě svém, a *otcovství* bylo vedlé náboženství původním pramenem veškeré moci veřejné. O tyranství panovníka nad národem, státu nad jedincem nebylo ani řeči. Stát byl pokladem svobody jedinců a panovník Slovanů nebyl pánem, nýbrž starostou národa. Dále vadily rozvoji hospodářskému starověkému:

β) *předsudky škodlivé,*

1) že mužům jest bojovati, otrokům pracovati. Tak si ponechával svobodný Řek pouze dohlídku nad zaměstnáním rolníka; neprostřední vzdělávání rolí bylo věcí otrokův. Aristoteles praví, že jest vůl chudému člověku místo otroka. Ačkoli lákajícím příkladem tržbou zbohatlých Fenikův odolati nemohouce, obchodem se obírali; jednak měli řemesla v opovržení a zúčastňovali se jich na nejvyšší toliko co podnikatelé. U Spartanův jenom heloti vzdělávali pole, svobodní mužové cvičili se ve zbraní. Římané ustavičným válčením byli více nakloněni k loupeži než ku práci. Mimo to trávili čas svůj na forum, při slavnostech a v divadle, uvalující všecku práci na otroky. Tito nebyli považováni za lidi, alebřž stáli s dobytkem v jedné řadě co věc movitá, vyměnitelná a prodejná. Zabil-li kdo otroka, platil toliko náhradu jako za hovado. Do rodiny nižádné nenáležel, aniž mohl ji založiti. Římanka s otrokem obcovavší byla usmrcena, a otrok upálen. Že u Římanů rolnictví a velkotržba dospěly k dosti veliké vážnosti, bylo následkem povahy jejich, kladoucích rozvoj sil tělesných za účel nejpřednější. Malotržbu, řemesla a umění považovali za nečestná, proto nemohl se průmysl vyvinouti. Otroctví nalézáme též u Israelitův, Feničanův, Puňanův, Číňanův, Assyrských, Babyloňanův, Peršanů, jenom ne u dávných Slovanův. Svoboda byla stav obecného lidu; nikoli snad výjimkou některých tříd neb osob. Svoboda osobní a všeobecná rovnost všech občanů před zákonem byly základní známky politického života staroslovanského. Dle starého čeledního řádu obírali se všickni mužové bez rozdílu polním, ženské pak domácím hospodářstvím. Otroctví neb tělesná poroba byly prvotnímu Slovanstvu věci neznámou. Slavný dějepisec náš praví: „Národ, kterýž dle vyznání císařův Mauricia i Lva Moudrého v obyčeji měl i zajatým ve válce nepřátelům propůjčovati svobody, neznal jistě žádné otrocké lidstva třídy v láně svém.“

2. *Jiný předsuděk bylo vylučování cizincův ze země.* Tak Mojžíš zakázal, aby národ Israelský nesměšoval se s cizinci; tak Lakonští nedovolovali vkročení do země cizincům. A naši předkové? Ochoťně přijali pohostinskou syny národa tupeného a pronásledovaného ve veškeré Evropě, myslím totiž syny národa Israelského a popřáli jim útulku, ochrany a právního zastání. Jiný předsuděk byl:

3. *Že bohatství jedincův jest na škodu celku státního, s kterýmžto předsudkem potkáváme se u starých Řekův, což bylo hlavní příčinou, že nenáviděli řemesel.* Dále vadily:

γ) *Křivé názhledy filosofické.* Tak považovány v Řecku hmotné statky za lhostejny, ano jak vidíme u Kynikův a Stoikův, odříkáno se jich. U Římanův, ačkoliv byli národem praktickým a hlubokého bádání filosofického vzdáleným, lze též pozorovati vliv křivých názorů filosofických. „Si quem volueris esse divitem, non est, quod augeas divitias, sed minuas cupiditates,“ praví Seneca. Jinak bylo u našich předků. Co národ naskrze praktický obírali se orbou, chováním dobytka a průmyslem. Hojnost obilí, dobytka a koní vedla přirozeně k výměně za výrobky národů sousedních tak, že obchod kupecký z dalekých zemí se dotýkal vlasti naší. Dále uvádím:

δ) *Škodlivý vliv zákonodárcův.* Mojžíš již rozdělil půdu rovně mezi všechny rodiny, vyjma levity, a ustanovil vlastnictví pozemků za neprodatelné. Byl-li statek nemovitý přece prodán neb v zástavu dán, měla platnost smlouvy v padesátém roce přestati. — Jako Mojžíš rozdělil i Lykurg půdu Lakonskou na 30.000 rovných neprodatelných dílcův a zavedl společné a veřejné obědy. Vysoce nad ním stál Solon. Nebo schvaluje-li Lykurg krádež a lenost, považuje Solon práci a pilnost za pilíře bohatství státu. Jednak vkládal se občanům v hospodářství soukromá na ujmu blahobytu všech. Zapověděl vývoz výrobků rolnických, vyjma olej; zapověděl překupování obilí; přikázal, aby každý otec syna řemeslu vyučiti dal, dáváje jinak synovi právo, nepodporovati otce v stáří.

Též v Římě sáhlo zákonodárství v práva soukromá, vydavši leges agrariae, kterýmiž vyvlastňovalo bohatých. Lex Terentia, lex Sempronia, lex Clodia vyměřily míru obilí, jaké mělo se do stati chudým buď zdarma, buď za určitou levnější cenu.

O takovémto škodném vlivu zákonodárcův není u našich předkův ani stopy. Nebylo lze jinak, jelikož si dával zákony na sněmích a soudil většinou hlasů národ sám.

„Seber glasy po národu svému.

I sebrastě glasy děvě súdně,

sbierastě je u osudie svaté,

Radovan — je sě glasy

číslem pregliedati

i věčinu provolati v národ.“

e) *Nešťastné rády státní.* Mezi ně náleží především rozdělení národu na kasty, jako je nalezáme u starých Egyptanů. Bylo plodem všeobecného náhledu starověkého o nerovnosti plemen lidských a rozcházení jich na více méně ušlechtilé. Jelikož narozený v jedné kastě nemohl si vyvoliti zaměstnání dle chuti a schopností, zničen jest tím veškerý duševný i hmotný v národu pokrok. Jaký rozdíl mezi postavením tehdejšího Egyptana, jenž, byli z kasty pánovité, nic společného neměl ani s umělcem, ani s rolníkem, ani s řemeslníkem, (o pastýři vepřů, s nímž nikdo neobcova, ani nemluví) a nynějšího lorda anglického, jenž shromáždív u sebe veškeré přátelstvo své, říci může, že za stolem jeho zastoupen celý národ!

Oproti rozřídění národu v kasty potkáváme se s výstřední, k zabiti veškerých zárodků jedinečnosti čelící, rovností v Řecku. Mínilim komunistický stát spartánský se stejnou všech stravou, stejným šatstvem a s jednostejným vychováním, k otužilosti vojenské čelícím. Jak vysoce vynikalo nad nivelující soustavu tuto státní zřízení našich předkův! Každý měl právo a povinnost, chopiti se zbraně k obhájení vlasti, a dovedli ji výborně hájiti, aniž bylo jim zapotřebí zrušiti jedinečnost života rodinného!

č) *Neblahý vliv náboženský* jevíci se v pohrdání statky světskými, v podporování takto netečnosti a lenosti, a v kladení rozmanitých překážek rozvoji hospodářskému. Tak brali Leviti desátý díl hrubého užitku z polí a vinic, což ovšem bylo následkem vyloučení jich z držení statků nemovitých. V každém sedmém (sobotním) roce ležela pole ladem; v každém padesátém (milostivém letě) uvedeny jsou všechny poměry držení do stavu předešlého.

V Římě překáželo náboženským duchem proniklé jus Quiritium, aby potřeby hospodářské našly v právních řádech slušného povšimnutí. Náboženství předkřesťanská vůbec neznala zákona

Páně „miluj bližního jako sebe samého,“ poskytujícího útěchy větší části lidstva sténající pod jhem otroctví. Nebo nejen bez rodiny a bez vlasti, ale i bez Boha byl otrok.

7) *Práce otrocká bránila pokroku práce průmyslné.* Skorem tři čtvrtiny obyvatelstva činili otroci, kteříž byli ku práci násilím nuceni. Však kde vládne násilí, tam není pokroku. Jako nelze se ptácti bez vzduchu povznést, tak nikdy národu bez svobody. Následkem otroctví nemohl vyvinouti se v starověku zdravý, silný a národní stav střední, tvořící základ moci státní, kterouž přemohla Evropa později veškerý svět. Nedostatek stavu tohoto byl příčinou, že ani v Řecku ani v Římě nemohl průmysl vykvesti; že byla výroba nedostatečná, že neměli ani bílého prádla ani skleněných oken. Vždyť jest nedostatečná výroba až po dnes hlavní příčinou nouze lidu. Proto byli Římané a Řekové, jest-li blahobyť a svobodu duševní aspoň sobě zachovati chtěli, přinuceni, honiti k práci armády otroků.

Jinak bylo předkům našim. Neznajíce otroctví, nepocítili ani neblabého vlivu jeho. Proto že nebylo práce otrocké, zmáhala se řemesla, živnosti, tržba a obchod, a vykopávané ve hrobech pohanských starožitné slitiny a šperky uměle a krásochutně pracované, svědčí o kvetoucím průmyslu a vysokém stupni dokonalosti, na němž stála práce svobodná.

8) *Úplný nedostatek ruchu obchodního.* Veliké moře života společenského pohltivši veškeré jedince v lůně svém, bylo sloučeninou mechanickou, nikoliv lučebnou. Jedinceové, ačkoliv smícháni, ostávali přece rozdělení. Výměna ideí a myšlének nejsou ještě podporována vynálezem knihotisku, byla rovněž tak nedokonala, jako obchod hmotný, a to pro nedostatek všech oněch pomůcek, kterýmiž došlo si hospodářství novověké nadvlády nad přírodou, jako parostrojů, železnic, parolodí, telegrafů, směnek, bankovek, pojišťoven atd.!

Z toho vidíme, jak daleký byl blahobyť skutečného starý věk. Čím trapnější ale jest pocit při pohledu na nešťastné ty státy otrocké, jejichž mudretví přes příliš zbožňuje se až podnes, tím radostněji dojmá nás spomínka na blahý stav, v němž nalézali se naši předkové. Blahobyť jejich vysvětluje nám též povahu jejich, čilou jemnost, bystrost obratovnosti, lásku ku zpěvu, hudbě a tanci; on nám vysvětluje i stupeň jejich vzdělanosti, o kteréž svědčí podnes zbytky zpěvů národních, vzbuzující obdiv

celého světa svěžestí řeči, hlubokostí citů, spanilostí a ušlechtilostí myšlének.

II. Středověk.

§. 21. α) Překážky rozvoje hospodářského.

Na počátku středověku pochována jest vzdělanost starověká, zbořeno vetché stavení její a na rumech těchto zakládali národové barbarští společnost novou, v kteréžto rychlým krokem opět zmáhala se vzdělanost a blahobyť. Však bylo ještě dosti *překážek vadících rozvoji hospodářskému*:

á) *Vývoj nového stavu společenského, feudalismu*, jenž na půdě německé zrozen, též ostatní národy evropské spolu s kvítkem svým, faustrechtem, oblažil. Některý urozený (edel) práč sebral hromadu stejnomyslných soudruhů, přepadl klidné luhy pracovitých obyvatelů, vzal jim mocí práva výboje (rozuměj oloupil *právem lupiče*) rodnou půdu jejich, rozdal ji mezi družinu svou a nechal-li dřívější vlastníky na živu, učinil to jen aby měl otroky pracující k vlastnímu prospěchu. Tak položen základ k roztržení národa v třídu pánovitou a porobenou a k záhubným různicím mezi pány nemohoucími shodnouti se o podařený lup. Šťastný výbojník rozdař půdu oloupených mezi druhy, co odměnu za služby prokázané, ponechal si tak zvané vrchní vlastnictví, z něhož odvozoval právo k vykonávání vládní moci nad veškerým národem, tudíž i nad *many* svými, někdejší družinou, statky vybojovanými pod jménem *lehen* (léna) obdařenou. Tím vznikl *stát patrimonialní*, hlavní to překážka pokroku hospodářství středověkého. Manové stali se zakladateli aristokracie vzdorovitě naproti králi, pánovitě naproti lidu. Uvalující na poddané rok od roku porobu vždy tužší a tužší, překáželi jich pokroku u vzdělanosti a blahobytu. Kde lid vzdor tomu pokročil a jaká taká pohodlí si zjednal, hubily je a zničily čas od času války pánů, vedené proti panovníku svému. Lid musel sebou, opustiti pluh a sedati na kůň, pohoditi kosou a sáhnouti k halapartně. Navrátiv se spustlý, zlenošilý a zmrzačený, našel chýž spálenou a rodinu zhubenou. *Hlavní známkou feudalismu jest ne-hospodářství vojenské na útraty hospodářství občanského nebo jinými slovy vojenský cvik a nezručnost hospodářská*. Tomuto květu nesvobody sousední neodolala ani svoboda *slovanská*. Nadělení toho dostalo se Čechoslovánům již za času Otakara, kdežto bohatší ma-

jetníci nejenom feudalismus, ale i spůsoby cizí šlechty oblibovati si počali, chudý pracující lid vždy ve větší porobu uvrhujícíe. Jak praví Palaecký, příkazovali se zemané chudší šlechticům vyšším a dávali se v jejich „opravu“ i ochranu, činíce se jejich nápravníky, t. j. buď od nich za služby nápravy čili statky nápravní přijímajícíe buď své vlastní dědictví zpupné na jejich právé zavazujícíe.

β') *Náboženství lásky obráceno zlobou lidskou k zúhubě národův.*

Stalo se totiž

1) *pluštíkem, pod němž surovost a násilnictví středověku zhubilo na miliony životů a zničilo celé národy, že neostalo po nich ani stopy.* Osudného zvláště nám Čechům 25. prosince 800 korunován v Římě na císařství Římské Franků král Karel, tak zvaný veliký, jenž by se měl vlastně jmenovati „lidohijec.“ Povýšen na hodnost panovníka císařství, jehož dávno nebylo, osoboval si nesmyslné právo k podmanění veškerých světa národů. Za příkladem jeho jednali i potomní králové frančtí. Obrátili přede vším moc svou proti nejbližším sousedům. Stavíce se, jakoby jim šlo o rozšíření křesťanství, uváděli v poplatnost a porobu četné národy Slovánské. Náboženství Kristovo (rozuměj německá poroba) šířeno mečem a ohněm. Nejprve padli lužičtí Srbové, pak Bodriči a Lutici a konečně veškeří Slované od knížetství Slezských až k Meklenburským, Polabským a Pomořským. Krev slovánská smísila se s německou; z luhů a hájů, z nichž zaznívaly někdy vroucné písně národa zpěvného, z hradů, pod nimiž zorával Slovan mírumilovný širé pole své, rozléhají se pak surové písně vojanské, vyrážejí věk od věku národoborné davy tam proti Polsee, zde proti Čechii, a nepřestanou *pokud luhy Slovánské nepočetnou brániti Slované.*

2) *Rozštěpení církve křesťanské stalo se příčinou rozdělení světa Slovánského, kterýž nájezdem divých Maďarů bez toho již rozražen pozbyl politické moci a tudíž hlavní podmínky blahobytu národního.* Slované západní a jižní měli nešťastné položení právě na rozhraní církve latinské a řecké. Když dokonáno rozštěpení církevní, rozdvojení jsou Slované přirozenou měrou na jedné straně na latinské Čechoslovany, Poláky, Charváty a Slovence a na druhé straně na řecké Bulhary, Srby a Rusy. Oni bojovali pak *osaměli* proti výbojnému násilnictví německému; tito proti surovosti maďarské, tatarské a turecké. Co způsobilo rozštěpení latinskořecké v celku slovánském, opětováno ku konci středověku v první polovici světa slovánského, totiž mezi Čechoslovany a Poláky. Mezi „husitskými“

Čechy a katolickými bratry jejich zrušila hierarchie polská veškeré spojení. Tím dokonáno rozdrobení, zeslabení a částečně porobení Slovanstva.

Nejenom války, též

3) *Spory a půtky náboženské, obracující mysl k životu budoucímu a odvracující je od světa vezdejšího, byly blahobytu národnímu záhubny.* Nejenom pracovitě ruce opouštěly řemesla a pomáhaly ničiti je pálením a bořením hradů, vesnic a měst, nýbrž i nejvyšší hlavy zpotřebovaly rozum, kterýž udělil jim Bůh k blahu člověčenstva, jalovými hádkami o církvi a hierarchii. Spory ty dostoupily vrchole nejvyššího husitství, kteréž vytrhlo sice národ československý z drápů svírající ho cizoty, však mělo za následek zesílení feudalismu, vynasnažujícího se o porobení lidu obecného. Vzдор všelikému úsilí nepodařilo se mu uvaliti na národ československý jho, pod nímž sténala tehdá v celé Evropě třída pracující. Mínilm totiž nevolnictví.

γ) *Nevolnictví, ač mnohem mírnější otroctví starověkého, bylo přece velikou překážkou pokroku hospodářskému.*

1. Nevolník byl mužem pánovým, bez jehož vůle nesměl ani oženiti se, ani cesty podniknouti, ani obchod začíti ani se přestěhovati — byl glebae adscriptus, k hruďě připoután.

2. Nebyl státním občanem. Na sněmu a před soudem zastupoval jej pán.

3. Ani náboženství nebylo mu popráno dle vlastní vůle vyznávati: „Cujus regio, ejus religio.“

4. Nejenom nesměl pána udati, ale pán měl nad ním právo trestní skorem neobmezené.

5. Nebyl vlastníkem, avšak ani svobodným nájemníkem půdy, kterouž obdělával. Nebo kdykoliv zalíbilo se pánovi, musel na robotu, třeba příznivé počasí zameškav, žeň toužebně očekávanou ztratit. Mimo to krutě s nimi nakládáno, že raději statky své opouštěli.

S potěšením jest nám tudíž hleděti na hospodářskopolitický stav předků svých, ano nevolnictví, kteréžto hubilo veškeré hospodářství středověké, svými neblahými následky našich předkův nezachvátilo; nebo postavení jejich politické bylo dle Palackého následující. Obyvatelstvo Čech dělilo se na zemany čili dědinníky a na nezemany čili bezzemky.

α². *Zemané byli:*

1. *Šlechticové (nobiles milites primi ordinis)*, bohatí statkáři, mohoucí na svůj vlastní náklad chovati a se sebou do boje voditi komonstvo znamenité.

2. Vladykové neb druhové (*milites secundi generis*), kteří nemajíce nápravníkův se do války sami vypravovali.

β². *Nezemané* či bezzemci byli:

1. *chlapi (parobci, nevolníci, servi mancipia)*. Tito liší se na-prosto od parobků, s jakými potkáváme se u Němcův. Nebyli to lidé zbavení práva politického, občanského, lidského, alebrž služebníci, jichž povinnosti k pánům byly určité vyměřeny a hlavně tím se vyznačovaly, že jim nebylo volno pána opouštěti a jinam se stěhovati.

2. *Kmeti nebo sedláci* byli nájemníci a námezdníci z dobrovolné úmluvy, žijící z toho, co vytěžili z polí zemanských, odvádějce toliko ouroky pánům povinné a nejsouce ani tělesně porobeni, ani ke hrudi připoutáni. Výše stáli:

3. *Nápravníci (ministeriales)*, kteříž byli vázáni jen za požívání nápravy ku povinnostem určitým a mohli odřeknutím jejím osvoboditi se každou chvíli. Mezi ně byli počítáni též umělci a lékaři.

4. *Druhové, panoši, služebníci* stáli nad nápravníky, jsouce zároveň zemanům osobně svobodni a vyprovázějíce pány své do boje, co družina nebo čeledě jejich.

Nevolnictví německého nestávalo tedy v Čechách. Příčiny, proč ujmouti se zde nemohlo, sluší hledati:

1. v jemnosti mysli slovanské vůbec,

2. v staroslovanské ústavě politické, dle kteréž stát, uvalující veliká břemena na lid obecný, svoliti nemohl, aby síly jeho utráceny byly od soukromníků (Palaeký I, 2, 271).

Svoboda všeobecná nedovolila utiskovati ani ten národ, který v celé Evropě pronásledován jsa, u našich předků ochrany a práva požíval — míním Israelity. Požívali u Čechů vždy ochrany a práva. Váženo si jich co pilných průmyslníků a výborných kupeců, a nakládáno s nimi, jak praví Palaeký, jako se včelami, kterýmž opatrný hospodář ujímá nadbytek medu, kdykoli k tomu příhodnou spatřuje chvíli. Za to ale zase chráněno jich jako včel, a nedáno jim ubližovati, aby mohli těžiti bez přitřže ku prospěchu hospodářovu. Roku 1268. obdrželi od krále Otakara II. velké výsady, jichž účel byl, aby hájen byl Israelita od rozličných příkoří,

kteréhož mu bylo od časů válek křížáckých snášeti v zemích sousedních. Výsadou touto byli výslovně vymaněni z práva starosty městského, majíce vlastního soudee (judex Judaeorum), jehož soudnice byla synagoga. Mezi svědky musel býti aspoň jeden Israelita. V žalobách Israelitův proti křesťanům bylo oněm zaručeno přísné konání spravedlivosti, jmenovitě dopomožení k dluhům u pánů jak u měšťanů. Na poranění jich od křesťanů byla ustanovena zvláštní pokuta králi krom náhrady jim, a ztracení ruky, jestliže vinník neměl čím platiti; na vraždu ustanoveno ztracení hrdla a propadení všeho jmění ku komoře králově. Týž trest měl trpěti, kdoby dopustil se násilného útoku na hřbitov jejich (Tomek Dějepis města Prahy 1855).

δ) *Ráz výsady, jímž vyznačovalo se feudalství, udílel průmyslu středověkému ráz výlučnosti a spolkovitosti.* Cechy tvořily zajisté pevné kruhy, do nichž nemohl mimo určitý počet mistrů nikdo více vkročiti. Proto mýlí se velice Kantz, uváděje cechy co plod svobody jevící sa snahou po spolčování a sjednocení.

Těž škodlivy byly všelijaké výsady. Tak měla některá města výsadu na vybírání mýta, jako město Stříbro od kupečů jdoucích z Prahy do Plzně a z Nepomuku do Tachova neb do Teplé. Zboží ze Sas bylo lze přivážeti toliko výsadní silnicí přes Žitavu atd. Výsadami těmito prospívala některá města, obchod celé země trpěl ale škodu.

Jinou překážkou blahobytu středověkého byla, ačkoli vznikáním měst pokračující, přece až posavad

ε) *nedostatečná výroba.* Proto nalézáme v dějinách časté zprávy o všeobecném hladu, před nímž zdají se nyní národové dostatečně býti pojištěni. O pohodlí, jakéhož si opatřiti může nejmenší dělník novověký, nebylo tenkrát ani stopy. Košile a punčochy nošeny teprvé od časů křížáckých. Manželka Karla VII., krále francouzského, byla jedinou Francouzskou mající více než dvě košile. Hebké látky, kteréž jsou v našem věku obyčejným šatem, nosili tenkrát toliko velmožové.

Jinou vadou byly:

ζ¹⁾ *škodlivé následky vměšování vlády v společenské hospodářství národů.* Církev beroucí všude chudinu pod perutě ochrany své, domnívala se, nemálo jí prospěti záповědí brání úrokův. Na základě jednoho místa písma svatého bylo toto již ve 4. století zapovězeno; tenkrát ale toliko kněžím. Papež Leo I. ztratil je

docela, čímž řídilo se namnoze zákonodárství světské. Při zákonech těchto objevila se brzy málomocnost zákonů odporujících přirozeným zákonům hospodářským vůbec. Israelita, nevázaný zákony kanonickými, stal se takto prostředníkem mezi věřitelem a dlužníkem a pánem veškeré tržby peněžné. Okolnost tuto odporují k povšimnutí všem, kdož činí Israelitům výčitky pro náklonnost k tržbě peněžní. Čemu oddává se vši rázností národ po staletí, tomu neodvyká přes noc. Úkolem tímto sprostředkovacím stali se Israeliti vykonavateli zákonu hospodářského, jemuž dobromyslné však mylné zákonodárství církevní činilo násilí. Nesnázím a pronásledováním, jakýmiž takovýto úřad sprostředkovací každého jiného by zastihnul, nešel ani Israelita. Byl-li dlužník chud a nechtěl-li spláceti, nalezal v záповědi zákonnité velmi snadný prostředek k osvobození se od věřitele; byl-li bohat a mocen, zplácel přecasto proukázanou mu službu týráním Israelity. Tito musili snášeti mnohá pronásledování a krve prolítí od mocných pánů, kteříž chtěli takto zbýti věřitelů je obtěžujících. Na takovéto nebezpečí musel věřitel při smlouvě ohled bráti a veliké riziko zápůjčky mělo za následek vyvinutí se lichvy v míře nejrozsaáhlejší, pro kterouž Israelita opět byl pronásledován. Jak vysoká byla tehda míra úroční, vysvitá z nařízení císaře Jindřicha VII. z r. 1310, kterýmž Israelitům Norimberským zapovězeno od domácích bráti přes 43 $\frac{1}{3}$ % úroků týdenních a 65 % od cizincův.

Čím byla osoba Israelity úvěru osobnímu, tím stal se ústav „kupování doživotného důchodu“ úvěru reálnímu. Na místě běžné smlouvy zápůjčné učinila se smlouva následující. Vypůjčující odevzdal věřiteli pozemek pod výminkou, že jej dostane nazpět, až zaplatí po jistém čase úhrn, rovnající se části vypůjčené a úrokům, aneb vypůjčující uložil důchodek k rukoum věřitele na pozemek svůj, zavázav sebe a právní nástupce své na všechny časy k placení jeho. Takovým způsobem obcházel se zákon zapovídající brání úroků.

Jinou vadou překážející pokroku hospodářství středověkého bylo že

η') *Školy středověké poskytovaly vzdělání nedostatečné, jelikož nebyly národní.* Zásluha kněžstva křesťanského o vzdělanost středověkou byla by mnohem větší, kdyby bylo vyučovalo na základě národním. Tak staralo se o rozšíření známosti dějin israelských, zanedbávajíc dějiny národní. Tak snažilo se o rozšíření latiny

na škodu jazyka mateřského. Přišlo to tak daleko, že následkem úsilného jazyka mrtvého rozšiřování oetla se třída národu vzdělaná naproti lidu ostatnímu v tom samém poměru, v jakémž jest nynější učený svět německý oproti ostatnímu národu. Vymoženosti prvních staly se nepřístupny druhým.

Jinou překážkou rozvoje hospodářství středověkého byla konečně:

δ) *Rozdrobenost národů, neporozuměvších nutnosti pevné jednoty národní a ústřední moci státní.* Bylo-li vůbec v středověku národu majícího v rukou svých všecky podmínky k založení trvalé moci politické, bylť to zajisté národ Vlaský. Co do pokroku v rolnictví stál v čele Evropy. Rukodělnictví jeho sloužilo za vzor celému světu. Loďstvo jeho bylo nejčetnější. Válečná moc námořská první na světě. Obchod na stupni nejvyšším. Vynalezl a užíval hlavních podmínek pokroku hospodářství novověkého: bankovky a směnky. „Jenom jediný bod“, mohla zvolati Itálie s Archimédem „a vyzdvihnu svět ze stěžejí.“ Však bodu tohoto sestředěné moci státní nenalezla, an národ vlaský životní otázce své neporozuměl. Následek toho bylo plýtvání a vzájemné ničení nejlepších sil národa. Napřed vyniklo Amalfi; v dvanáctém století zničeno Pisou; Pisu pohltil Janov; Janov porazily Benátky. Proč nespolečila se města vlaská a neučinila Benátky, Milán, Janov čili kterékoliv město jiné středem společné moci své? Proč nezbudoval národ vlaský stát založený na rovnováze živlů centralisujících a decentralisujících? S rozkouskovaním svým spokojené musely měšťácké a knížecí státy a státečky vlaské doznati pravdy historické, že národ v pevnou jednotu národní nesloučený první unešen bývá bouří, jako klasy v širém poli nesvázané v pevný snop. Marná tu snaha zachrániti živné zrna; marný boj jedinečtův za zachování statku soukromého. S klasem zmizelo zrna. S blahobytem národa zanikne i blahobyt soukromý.

Porovnejme s obrazem tímto osudy velikého národa slovanského. Co pomohl veškery pokrok hospodářský jednotlivých kmenů jeho, když blahobyt různými silami pracně dobraný, přes noc byl zničen z nedostatku chránící jej moci státní! Vlastně sluší se tázati: Zdaž mělo se mysliti na blahobyt, dokud pojištěn nebyl život? Pozoruj žijící až posavad kmeny slovanské; kteří udrželi se až podnes? Jenom ti, kteří uměli sjednotiti národa síly aspoň na čas. Jsouť to kmeny českoslovanský a polský na západě; srb-ský, chorvatský, slovenský a bulharský na jihu. Kde jsou Lubu-

šané, Srbové Lužičtí, Veleti a Bodrici? Slované čeští a polští žijí až posavad: v jakých ale poměrech? Kdyby byli porozuměli záhy zákonu přirozenému sjednocení národní, mohli by nyní zaváděti s velmocemi světa na stavbě blahobytu svého a nemusili by vynakládati nejlepší síly své na boj za bytí a nebytí. Jediný kmen slovanský dovedl zabezpečiti si podmínku svého žití, pevnou totiž jednotu národní a ústřední moc státní. Proto může nyní věnovati veškeré síly své k blahobytu rostoucímu rychlostí v dějinách posud neznámou. Jest to největší kmen slovanský, kmen ruský. Středem státní moci jeho stala se Moskva. Kdyby byla knížata moskevská provozovala úzkoprsmou politiku kmenového sobectví jako knížata Slovanů polských a srbských, sténali by Rusové snad pod jhem mongolským, jako Srbové pod jhem tatarským a maďarským a Poláci pod jařmem junkrů pruských.

Mimo vlaský a slovanský, mohl bych uvéstí ještě jiné národy, jichž blahobyť ve středověku za své vzal, nedostatkem jednoty národní a pevné ústřední moci státní, jakož i ještě mnohé jiné příčiny, vadící rozkvětu blahobytu národního v středověku; však vzdor tomu nelze přece upříti, že učinilo *hospodářství během středověku značný pokrok oproti starověkému.*

§. 22 β) Podpory rozvoje hospodářského středověkého.

α¹) *Křesťanství osvědčilo se co mocný činitel napomáhající ku zvýšení jeho :*

1. *Vztýčivši korouhev rovnoprávnosti lidské poráželo otroctví již v poslední době starého věku a vyhladilo je blahodějným působením během středověku. Barbárští národové prosti všech předsudkův stavu, mnohem rychleji osvojili si pravdy křesťanství, hlásající lásku k bližnímu, než otrokem opovrhující Římané.*

Nejenom otroctví celé třídy národu zrušeno křesťanstvím; též otroctví v rodině se zahnízdívá úplně jest potřeno. Žena stala se svobodnou. Tím odstraněna jedna z největších překážek šíření vzdělanosti, podmiňující jedinečnost a vyplývající z ní blahobyť.

2. *Kněžstvo, vyšlé na mnoze ze třídy nevoľníkú, působilo blahodějně k polepšení stavu jejich, tak že bylo přísloví mezi lidem selským: „Blaze tomu, kdo žije pod berlou kněžskou.“*

3. *Církev středověká byla velkým ústavem dobročinným, jemuž svěřeno bylo opatrování chudých. Nadání na skutky milosrdné za-*

stapovala v středověku místo soukromého obecního a státního dobročinnění a chudých podporování. Od krále až k nevolníku vše zakládalo nadání. Nadaací spravovala církev, kteráž spízila chudinu a sice více přírodninami nežli penězi. Rozliční úřadové duchovní dohlíželi na sebe vzájemně. Bylo lze odvolati se k instancím vyšším, a bylo-li shledáno opomenutí ustanovení nadačních, následoval trest odejmutím vlastních nadací duchovních těm, kdož se provinili. Dále sluší připamatovati, že byly kláštery útočiště chudých, potlačovaných a pronásledovaných.

4. *V křesťanských klášteřích nalézáme počátky hospodářství* jmenovitě u Benediktinův. Kláštery tyto bohaté na pozemky s lidem služebným k nim příslušícím, pěstovaly zvláště polní hospodářství a zakládaly rozsáhlé zahrady, pěstující v nich nejkrásnější a nejchutnější ovoce, provozovaly řemesla, byly semenisky um a náuk, průmyslu a vzdělanosti, kterouž zachránili z povodně stěhujících se národů.

β¹⁾ *Stěhování národů změnilo a ulehčilo stav otroků.* Nebo vítězové barbarští podrobili si zároveň i někdejší pány i jich sluhy, a nezkažená, přímá mysl jejich nadlehčovala spíše slabšímu než silnějšímu. Jenom tam objevil se rozdíl mezi hrdým někdy Římanem a týraným od něho otrokem, kdež ponechané onomu jmění a zachráněné zbytky někdejší vzdělanosti pojistily mu jakou takou převahu nad tímto; kterýžto rozdíl vyznačen jest v názvech kolonů a nevolníků. Ačkoliv nevolník v užívání práv přirozených vůli pánovou na mnoze byl obmezen; bylo postavení jeho důstojností lidské přiměřenější, nežli otroka někdejšího, an mohl se mravností a vzdělaností domoci přirozených práv lidských.

Důležitým byl pro pokrok hospodářství středověkého:

γ¹⁾ *Vliv válek křížáckých.*

1. Rozliční národové, poznavše se, přijímali jedni od druhých věci užitečné, a seznavše potřeby nové posud nepocítěné hleděli zvýšiti výrobu statků k uspokojení svému sloužících.

2. Věda a umění rozšířily se novými vědomostmi přírodními a zeměpisnými.

3. Hedvábnictví zdomácnělo v celé Evropě; přivážen purpur, čalouny a hranostaje; zmáhal se obchod.

4. Nevolníci připjavše kříž stali se svobodnými.

5. Šlechticové vytáhnuvše do sv. země rozprodávali statky nemovitě, kteréž takto přešly v ruce pilných měšťanův, kteříž zba-

veni jsou zároveň nápadů a útoků rvavých šlechticů rušících šarvátkami průmysl a kapitály.

Dále sluší uvést:

8¹⁾ *Vznikání měst.* Kolonové, potomci svobodných Římanův, zachovavše zbytky staré vzdělanosti, umění i průmyslu, započali, jakmile řady společenské poněkud se ustálily, zakládati města v někdejších državách Římských. Města pěstovala průmysl a nabyla jím moci, slávy, bohatství a důležitosti politické. Nade všechna jiná vynikala ale města v hoření Itálii, zvláště v Lombardii, potahující k sobě práva a vrchnosti a spojující se se šlechtou okolní. Benátky staly se skladním městem tržby mezi severní Evropou a Malou Asií. Ku konci 14 století měly 3000 korábů tržebních a mocné loďstvo válečné, jímž podrobily si pobřeží moří adriatického, aegaeického a černého, jakož i největší část ostrovů řeckých. Tímž časem kvetl Janov panující nad Korsikou, větší polovicí Sardinie, nad Syrakusy a jinými městy, závodě s Benátkami a Pisou. Milán byl znamenit výrobou brnění a Florencie měla k dvěma stům vlnáren. Moc a bohatství měst vlaských ponoukaly i obyvatelstvo zemí ostatních aby zakládalo města. Tak dělo se ve Flandrech, Nizozemí, po březích baltických, kdež kvetla města hanseatská založená pilnými a průmyslnými Slovy.

Čechoslované neostali za vzdálenými bratry svými. Známo, jak podporovali Přemyslovci až ku zkáze národnosti slovanské vznikání měst. Množení a vzrůstání měst neméně jest podporováno za Jana Lucemburského a Karla, Otce vlasti.

K zvelebení hospodářství středověkého přispěl nemálo:

ε¹⁾ *Výměna směnky*, kterýž padá v dobu rozkvětu měst vlaských, jihoněmeckých, českoslovanských a hanseatských. Bez pochyby že obtíže s nimiž spojeno jest zasilání peněz kovových zavdaly příčinu k vzniku jejímu. Směnka stala se prostředkem vítaným k přemístění kapitálů tam, kdež jich nejvíce bylo zapotřebí, položila základ k úvěru osobnímu a k rozvoji obchodu před tím nevidanému. Brzy vyskytla se potřeba místa, kde by se uložiti daly za příčinou rozšíření obchodu nahromaděné peníze. Tak povstaly:

ζ¹⁾ *banky.* Nejstarší vznikla v Benátkách a sice dle Clairaca z tří menších, totiž z Monte-Vecchio, založené r. 1156 pod vévodou Vitalis Michaělem, Monte-Novo 1380 a Monte Novissimo 1410. Republika vysílená válkou s Tureckem vzala za vévody Michaěle

útočiště k nucené půjčce. Věřitelé státní tvořící druh syndikální komory byli prvními zakladateli banky, a dluh prvním jich kapitálem. Tržba od ní provozovaná byla zcela jednoduchá. Obdrževši od soukromníků peníze otevřela jim úvěr v knihách svých, což nazýváno „virement de parties.“ Při tom užíváno platidla fiktivného. Peníze nebo pruty uloženy v bance zkoušeny jsou a oceněny dle platidla ideálního, jakým jsou n. p. podnes anglické šilinky. Příčinu zavdalo hanebné kažení peněz od větší části mocnářů evropských tehdy provozované, jehož následkům vyhnuly se republiky spůsobem tak jednoduchým.

Jako benátská nebyly i následující banky středověké ústavy podnikatelů jednotlivých, alebrž buď měst, buď zemí. Benátské následovalo založení barcelonské ku konci století čtrnáctého. Pak r. 1407 založena proslulá banka Svato - Jiřská v Janově, mající jako benátská za základní kapitál státní dluh. Do zástavy dána jí Korsika a něco jiného území. Stála pod správou osmi správců z účastníků zvolených. Měla též zvláštní platidlo, lepší běžného o 15°/_o. Zavedení ideálního platidla a usnadnění výměny přenášením pouhého jména v rejstříkách bankovních na místě dřívějšího peněz v měšcích přeměšťování byly velkými, ovšem jedinými výhodami pro hospodářství středověké. Nebo o vydávání bankovek, o přijímání deposit na úroky, nejblahodárnějších to účincích bank, nebylo tenkrát ještě ani řeči.

III. Věk nový.

Věk náš vyniká největším úpadkem a nejvyšším pokrokem hospodářství, nejhnutelnějším otroctvím a nejrozsáhlejší svobodou, nejvyšším blahobytem a největší bídou lidstva.

§. 23. α) Překážky rozvoje hospodářského.

α¹) *Otroctví v středověku pohřbené zavedeno opět na počátku věku nového v zemích mimoevropských.* Objevením Ameriky nastal totiž železný věk černochoů afrických, k jichž neštěstí radil muž srdce šlechtěného Las Casas. Vida trpký osud a rychlé hynutí Indianův amerických, nucených konati podmanitelům svým nezvyklou práci otrockou, a umírajících hlavně v dolech Haytických, navrhnul, aby na místo slabých Indianův užilo se k práci silnějších a otužilejších černochoů afrických. Karel V. přivolil. Tu začal

hanebný onen oběh s ubohými černochoy, jenž pošpinil celý věk nový až na naši dobu. Začali jej Španělé a Portugalové, k nimž přidružili se brzy Angličané, Francouzové a jiní národové evropští. Skorem $\frac{2}{3}$ jich zahynulo při chytání a převážení do Ameriky. Ostatní byli prodáváni po 300—1400 tolarů. Nejstrašněji řádili divoci náčelníci Dahoměstí, věčnou válku se sousedy vedouce, aby jen mnoho zajatých mohli do otroctví prodati. Vypočítalo se, že od časů Casas'ových až ke dni 31. ledna 1865., kteréhož rozhodnutím kongressu zrušeno jest otroctví v celém území Spojených Států, vyveženo bylo do otroctví čtyřicet milionů obyvatelů afrických. Kterak se jim vedlo, můžeme posouditi z toho, že nesměli ani v manželství zákonné veházeti, ani majetku mítí, ani smlouvu učiniti, ani svědectví na újmu bělochů dáti, ani vychování a vzdělání býti.

Otroctví toto, poněvadž zasáhlo plémě z větší části beztoho původně otrocké, bylo mnohem snesitelnější nežli ono, jakéž uvalilo na svobodné dřívě národy

β¹⁾ *národoborné kramářství anglické*, jinak *soustavou osadní* nazvané. Byť krásně veškeré státy námořné byly vynasnažovaly se, utajiti prameny, z nichž čerpaly drahokov a nutily osadníky, aby odváděli své suroviny zemi mateřské, odbírajíce od ní tovarů: tož nelze upříti, že nade všecky vyniká co do ďábelské záměrnosti a surové nelidskosti „svobodomyšlná Anglie.“ Poněvadž v díle tomto opět a opět bude mi kárati hanebné hospodářství tržebnictva anglického, ujišťuju čtenáře své již napřed, že nečiním tak z nějaké osobní nechtě k národu tomuto. Chei bez obalu líčiti pravdu k vůli pravdě, ale i z ohledů na předsudek jevíci se při největší části hospodářů politických o výtečnosti školy anglické, jejíž názhledy, jak doleji dokážu, namnoze jsou ohlasem přání a tužeb tržebnictva anglického. Toto jest ale morovou ranou všech národů, s kterými vehází v přátelské (1) poměry. Důkaz o lidožerném hospodářství tržebnictva anglického podávám namnoze dle vlastních pramenů anglických, jako Macaulay'a, Burke'a a j. — Největší moci nabylo ve Východní Indii. Východoindická společnost, založená r. 1600, podmanila si 39.500 □ mil a 132 mil. obyvatelův a těšila se samotřbě se zeměmi těmito až do r. 1834. Nehospodářstvím přišla do dluhů a klesla tak, že vláda převzala osady její, obnovivši výsady dřevní. Před porobou anglickou byla každá obec indická malou republikou, mající svoje soudce, magistrát a

jiné úředníky (Tomíček). Málo národů těšilo se takovému stupni samosprávy, jako Indové. Samospráva ta hojného nesla ovoce. Utěšený ruch obchodní zmáhal se po celé zemi. Na pobřeží Koromandelském a v provincii Bengalské nebylo před šedesáti lety vesnice, v kteréž by mužové, ženy a děti nebyli zaměstnání výrobou látek. Když ale porážkou Plassey'skou upadla země pod panství britské, nastal rychlý úpadek národu. Daně zdvojnásobněny; ceny všeho zboží předešlé. Ustanovení jsou Zemindaři, zvláštní to šlechta, kteráž stala se odpovědnou za odvádění daní a měla právo odsouditi nájemníky nedostojné (k placení nedostačité) k mukám. Udavač jmění sousedů, hodícího se k odanění, osvobozen jest od daně mimořádné. Výběřčí byl jediným úředníkem a soudcem první stolice, ano jediným organem policejním, mohoucím bez přísahy žalobníka a svědka (!) uvrhnouti na každého bez rozdílu stavu a úřadu pokuty na penězích a svobodě, pranyř a bití holí! Žena, děti, čunek, sekera, ločka, síť, všecko podlešlo dani; udavačů nic neušlo. Sůl nesměla se ani na břehu mořském sbírat; ano úředníci společnosti zničili přebytek svůj, aby ubohý Ryot nemohl laciněji osoliti jedinou potravu svou, rýži. Žádný stroj nesměl býti přivezen, žádný technik nesměl se tu usaditi, jen aby ubohý Ind platiti musil za dovážení surovin do tisíce mil vzdálené Anglie a přivážení takových odtud látek. „Politika tato má pro Indii následky takové, jakéž v letopisech obchodu příkladu nemají. Veliká města továrnícká jsou zničena; kvetoucí někdy Dakka s 90.000 domy jest hromadou rumů travou a rákosím porostlou.“ (Sir Robert Peel.) „S obyvateli jedná se jako s dobyt看em. Na důkaz uvádím děj, že ve všech hospodách indických jsou vývěsky, kterýmiž prosí se Evropané, aby s pošluby příliš zle nenakládali. Co by jste řekli, aby v nějakém hotelu anglickém nebo ginpalácu tamějším stálo: „žádají se p. hosté, aby sklepníků příliš nebili?“ (Ministr Layard při meetingu Birminghamském dne 7. května 1858.) Vodovody někdejší jsou sesuty. V údolí Ganges'ském není třetina půdy úrodné obdělána; v Madrasu ani ne pětina. Hladomor jest tu nemocí obyčejnou.

„Krajiny jsou mečem a ohněm spustošeny a země, kteráž přede všemi jinými vynikala bratrskou vládou a ochranou práce, vyvolené sídlo vzdělanosti a bohatství, není dnes skorem leč pustinou, porostlou bodláčím, trním a rákosím, divokou zvěří naplněným V tom jeví se systematické smlouvy porušování,

něinivší „víru anglickou“ na východě již pořekadlem.“ (Slova Carey'em Burkoví v ústa položená.) „Nešlechtná vláda Angličanů octla se tak daleko, že národ pod ní na dál obstáti nemohl. Nutili obyvatelstvo draho kupovati a lacino prodávati. Uráželi bez trestu indické soudy, policii a úřady finanční! Ohromné bohatství nahromaděno v Kalkuttě rychlostí neslýchanou, ano 30 milionů tvorů lidských uvrženo na nejvyšší stupeň bídy. Byliť přivykli tyranství, však nikoliv tyranství takovému. . . . Pod panovníky předešlými zbyla jim aspoň jedna cesta. Bylo-li zlo nesnesitelné, povstal národ a svrhnul vládu. Však vládu anglickou nebylo lze setřásti. Vláda tato tuhá jako nejtuzší způsob despotismu barbarského byla přísná se vši přísností vzdělanosti. Rovnála se spíše vládě zloduchů, než panství tyranů lidských.“ (Macaulay.) „Všickni obyvatelé delhičtí, přítomní při dobytí města, vojskem anglickým jsou povražďeni. V domech po 40—50 uschované pokojné obyvatelstvo, bezbranné matky a děti, jsou vyhledány a pobity. (Globe v listopadu 1857.) Dle „le Pays“ listu francouzského (v listopadu 1857) uzavřeny jsou brány jízdectvem, aby nemohlo obyvatelstvo utíkat, a pak to šlo s chutí do vraždění. Lord Malmesbury prohodil prý 24. února 1857 ve vyšší sněmovně: „Chtělo se ukrutnosti spáchané zmírniti a později odelhati; vím ale, že vojáci naši hrozně řádili.“ (Srovnej: Sleposf, 1865.) Dle výroků pramenů anglických nepochybuju ani dost málo, že obrazy, přinešené tehda v „Leipziger I. Zeitung“ a představující vůdce povstalců k ústí děl uvázané, smrt rozstříkání (!) očekávající, jakož i zprávy o věšení celých řad zajatých, na pravdě se zakládají. A k čemu musí nešťastný národ vyprázdniti kalich utrpení až na dno? Aby hrstka kramářů anglických těžiti mohla dovážením hotových tovarů. A tito vzorové sběsilé surovosti, tito krvolační upírové člověčenstvo hanobící, tito Jidášové zrazující národy za pytel bavlny, neměli by hanobiti onen národ, jenž nevázanému sobectví jejich v cestu se staví? Směr tento politiky *ruské* jest trnem oku Albiona, jenž by zajisté nic nenamítal proti obnovení zlatého věku panování Alexandra I. Car Alexander I. byl dobrým přítelem pana Storcha, rozhodného to přívržence tak zvané svobodné tržby. Soustava tato byla v Rusku dle rady jeho zaváděna, a říše byla na nejlepší cestě dodělati se vymožeností metuenských a edenských (?), když na kluzké cestě v čas zastavila. Cirkulář z r. 1821, kterýž vyznává, že jest Rusko přinuceno opustiti dráhu,

kterouž vyvázejí se suroviny, přivážejí hotové tovary, zavírají továrny a zabíjí domácí průmysl, byl tržebnictvu anglickému ranou, kterou ztratilo pojednou bohatou honitbu ohromné říše Ruské, pletoucí se ke všemu ještě tak nezvaně v cestu páně Albiona. kdykoliv cítí laskominy učiniti ze slovanských zemí jihoevropských nový trh indický nebo irský! Bohdá, že zabrání boření posvátných Sulí a vznášení se k nebesům o pomstu volajícího dýmu dědin spálených a kouře z krve matek a dítek povražděných!

Jinou záhubou na hospodářství novověké uvalenou jsou :

γ¹) *rozhody tržební*, t. j. zácpa zboží a záchvatné klesání úvěru, následky to porušení rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou.

V zemích, stojících na nízkém stupni hospodářství a majících tudíž hospodářství úvěrní málo vyvinuté, není rozhod tržebních. Jinak v zemích pokročilých. Čím více tu některé odvětví průmyslné prospívá, tím více tlačí se k němu kapitály. Též za okolností mimořádných, za doby vzbouření, války, neúrody atd. dařivá se jednotlivým odvětvím průmyslu velmi dobře, kdežto ostatní hynou. K oněm obrací se veškerý kapitál, výroba stane se zimničnou, roste v poměru rychlejším nežli hrnoucí se k ní kapitály; nedostává-li se jich, užívá se v míře veliké úvěru, až konečně zviklá se pojednou úvěr příliš napnutý, rozhodí se stavba uměleeká a s ní četné domy tržební.

První známá v dějinách rozhoda zastihla *Lubek* na počátku války třicetileté (1618—1620). Dlouho zápasilo město s *Hamburkem* o přední místo v tržbě s Amerikou. Příznivější poloha pojistila ale vítězství tomuto, tak že tržba lubecká na počátku 17. století náramně byla již sklesla. Tu napjali Lubečtí naposledy všechny síly své, špekulace nabyla rozměru nepřirozeného, kapitály nedostačily, míra úroková vyšroubována na výši nesmírnou, nastalo vážnutí, klesání úvěru, záchvatný strach: ztráta nesmírných kapitálů.

Druhou rozhodu památnou zavinilo *Holandské tulipánství* (1634—1638), kteréž má vedlé trudných též mnohé směšné stránky. Nedávno před tím přivezeny byly do Evropy tulipány a jaročrasy, kteréž staly se hlavním předmětem libůstkářství Holanďanův. Šlechtic a sedlák, pán a pacholek, bohatý a chudý, vše vrhlo se s takovou náruživostí na novou tržbu, že prodávány jsou statky selské i panské o přítrž, jen aby bylo peněz, s kterýmiž pospíchal se na bursu, a kde nebylo bursy, do hospod, kdežto shro-

máždění odbývali dražby, smlouvy promesní a měnečné o bambule tulipánové. John Francis vypravuje, že lidé živností nejrozmanitějších speněžili vlastnictví své, nabízejíce domy a nábytek za babku. Země oddala se klamně naději, že náruživost k tulipánům věčně bude trvati, a když v známost vešlo, že cizozemsko zachvácano též zimnicí podobnou, domýšleli se, že bohatství světa soustředí se na březích ostrovu Zuyderského a že nebude chudoba v Holandě leč pouhou bájkou. Jednotlivé bobule tulipánové prodávaly se za 2000—3000 zl. V jediném městě odbylo se v málo několika letech tulipánů za 10 mil. zl. Jediný muž vydělal si v několika nedělích 60.000 zl. Tu přikvapila jako blesk z čistého jasna rozhoda. Bylo to roku 1637, když pojednou zarazila se špekulace, zmizel úvěr, nastal záchvatný strach, statisíce zámožných rodin přišlo na mizinu (Max Wirth).

Po katastrofě této následovala brzy rozhoda *tržební v Anglicku následkem neopatrnosti společnosti jihomořské*. Společnost založená r. 1711 byla oprávněna k provozování samotržby s jižní Amerikou vyjma Brasilii. Za výsadu obdrženu převzala splacení 9½ mil. lib. st. dluhu státního akciemi. Když nezdařila se tržba jihomořská, začali direktori špekulovati operacemi finančními, a vyhlali akcie ze 77 na 300. Když oznámili, že rozmnoží se základní kapitál k vůli zplacení všech dluhů veřejných, 31 mil. převyšujících, na 43½ mil. lib. st., a sice vydáním 200,000 akcií na kurs 300, vstoupily akcie na 325, a nával k podpisce byl tak ohromný že zvýšila se hned o 2¼ milionu. Čím více akcií se vydávalo, tím více drali se o ně lidé: měna vstoupila na 400, 500, 800 až 1050. Šílenství zmocnilo se obyvatelstva. Jako zběsilé podpisovalo a ne jenom na akcie společnosti jihomořské, též na rozmanitá jiná podniknutí, bubbles (bublíny) později nazvaná, kteráž neposkytovala ani nejmenší záruky zdaru. Tisíce akcií rozprodáno na doly, kteréž koupené za 11000 lib. st. nestály ani za 400. Podpisováno na provedení nového perpetuum mobile, na vynalezení šestého dílu světa atd. Naproti tomu vydána tak zvaná akta bublinová Statute 6 Geo. I. c. 18, zrušující podniknutí založená na lichém předstírání a prošlých koncessích. Však obecenstvo ani si jí nevšimlo. Přirozený následek mámitství tak rozsáhlého zrychlili neopatrností svou direktori sami. Jsouce žárlivi na daření se podniknutí bublinových, vymohli toho, že záповěď akty bublinové znovu byla ostře vyslo-

vena. Následek toho byl postrach, klesání kursů, ohromné ztráty největší části jmění akcionářů.

R. 1763 vypukla památná rozhoda v Hamburku. Příčinu zavedla sedmiletá válka. Však nikoliv rušením tržby Hamburské; naopak Hamburk získal nejenom tržbou obilní, zásobuje válkou stíženou země středoevropské, ale i smluvami dodávacími, uzavřenými s vojenskou správou pruskou. Veliké bohatství, kteréhož v krátkém čase nabyly některé domy hamburské, podněcovalo bezkapitální špekulanty k nadužívání úvěru v míře nejzrozsáhlejší. To mělo za následek vznikání obmyslného směnkaření a nejvyšší napnutí úvěru. K tomu přišly ještě ohromné rozdíly měnečné (diference kursů), povstale z peněz porušování, rozšířeného tehdy po celé Evropě. To vše podporovalo vstoupání diskonta až dostoupilo r. 1763 12%. Jen nejmenší obmezení poptávky, jen zastavení platu se strany jediného domu musilo strhnouti sebou celou řadu jiných, obmyslným směnkařením solidárně zavázaných. První firmou touto byla amsterodámská braťří De Neuf-Ville. Zastavila placení a jedním rázem strženo s ní v záhubu 95 hamburských domů velkotržebnických.

Druhá záhubná rozhoda zastihla Hamburk r. 1799. Za příčinou války Francie s Holandy uchýlila se celá tržba holandská do Hamburku. Obchod nabyl rozměrů nesmírných. Koráby naplněné výrobky západoindickými nalézaly sotva místa v přístavu hamburském. Tu pojednou zastavena veškerá tržba do jižní Evropy, neboť obsazeno jest Švýcarsko a Francouzové vtrhli do Italie. Sklady hamburské byly zbožím přeplněny, skladné dosáhlo výšky neslýchané, diskonto 12 až 19%. Nastal všeobecný úpadek, zachvátivší v šesti nedělích 136 domů s úhrnem 97 mil. Mark-Banco.

Nová rozhoda vypukla na to v Anglii r. 1811 co následek přehrazení kontinentálního. Napoleon zahořev záštími proti Angličanům, úhlavním svým protivníkům, a nemoha udeřiti na pány moře přímo moci válečnou, suazil se, zrušiti tržbu jejich s Evropou. Hned po vítězství u Jeny prohlásil z Berlína 1806 blokádu ostrovů britanských, záповěď obchodu s nimi, propadnutí za kořisť všech lodí plavících se tam neb odtamtud, uzavření všech přístavů francouzských a zemí s Francií spojených. Výrobky anglické, kdekoli postiženy, jsou pobrány a spáleny. Krok tento měl výsledek, jakéhož Napoleon se nenadál. Tržbě anglické dán tím podnět k hledání náhrady v jiných světa dílech. Anglie zásobila výrobky svými celý svět

mimoevropský a upevnila na moři nadvládu svou. Tím a všestranným rozšiřováním parostrojů dala se výroba uchvátiti. Pojednou nestačila poptávka, počaly úpadky, kterýchž nezadržela ani záloha 6 milionů šterlinků tržebnictvu od parlamentu povolená.

Brzy následovala rozhoda nová r. 1815. Sotva bylo zrušeno přehrazení kontinentální, zaplavili Angličané trh evropský nesmírným množstvím zboží, jehož ceny začaly klesati. K tomu přišly následky několika úrodných let, tak že i ceny obilí tak nízko stály, že na pokřik rolníků přijal parlament zákon, zapovídající přívoz obilí, pokud by nevystoupila cena quarteru pšenice na 80 a ovsa na 28 šilinků. Obavy vyslovené, že záповeď bude mítí za následek drahotu, utlumeny poukázáním na vývoz tržby, který mírem uzavřeným měl nastati. Však nastala neúroda a kontinentálním přehrazením odechovaný průmysl stal se na mnohém trhu pevniny evropské nebezpečným sokem průmyslu anglickému. V Anglii nastala nová rozhoda provázená úpadkem 240 banků provinciálních. Dělnictvo připisovalo příčinu rozhody tržební parostrojům, srocovalo se, vybíjelo a pánilo továrny a stroje, až zastavením Habeas-Corpus-akty a zakročením vojska bouření učiněna přítrž.

Nemalou rozhodu spůsobila *špekulace s papíry železničnými okolo r. 1844.* Zisk který vytěžily některé společnosti zakládáním železnic, vábil k nesčíslným koupím na oko učiněným. Vedlé obchodů lišných (diferencialních) kvetla na bursách evropských bujně měnečná hra (ažiotáže). Sotva vyměřena železnice a papíry rozprodány, hned vykřičeno podniknutí ve všech listech za nejvýnosnější a měna vyšroubována. Jmětelé papíru pak vyprodávali a vydělali za krátký čas veliké provise. Když nabyta hra bursovní rozměru největších, vydán pruský zákon od 24. května 1844, zapovídající obchody lišné, obmezující měnečnou hru, činící zakládání společností akeiových závislé od povolení ministeria financí. Vyhlášením zákona nastal záchvatný strach a měna sklesla tak, že ztráty obnášely 6—7 milionů tolarů.

To jsou nejznámější rozhody tržební hospodářství novověkého. Ne méně záhubným osvědčilo se

8¹⁾ *flutárství bankovní.* První a nejstrašnější příklad dán jest ve Francii po smrti Ludvíka XIV. za vladaření vévody Orleanského špekulacemi Law'skými. Finance francouzské byly na mizině; tu objevil se v Paříži škotský finančník Law, kterýž uvítán jest co spasitel v bídě peněžné. Law získal si důvěru vladařovou, za-

řídil banku pod ochranou jeho, jejíž fond obnášel 6 mil. franků rozdělených na 12.000 akcií. Banka ta došla brzy důvěry takové, že mohla vydati na základě oněch 6 mil. fr. za 50 mil. not. Povzbuzen stkvělým výsledkem, pustil se Law do špekulací spojených s největším nebezpečím. Zařídil totiž výsadní společnost tržební, tak zvanou společnost Západoindiekou. Společnost tato obdrževši i tržbu výsadní do Číny, vydala 100.000 akcií po 500 franků a výhody slibované omámily obecenstvo tak, že nastal po nich nesmírný shon. Vstupovaly v ceně jakoby byly poukázkou na poklady Kroisovy, kdežto přece podniknutí to bylo rovněž tak nejisté, jako zdaření výpravy k točně severní. Banka Law'ova dostala též výsady k ražení peněz a k výhradnému prodávání tabáku; stala se r. 1718. „bankou královskou“ a obdržela i samotržbu východoindickou s povolením vydání k tomu jistého počtu akcií. Aby vydání jich usnadnil a akciím západoindiekým mezitím sklesnutším pomohl, chytil se Law hry měnečné. Rozšiřováním klamných zpráv podporoval ustavičné stoupání akcií. Nyní si uložil za úlohu zplatiti papíry těmito státní dluh. Akcie společnosti indické měly zastoupiti místo věřitelů státních, a tito měli listiny své důchodní zaměnití za papíry americké. Podpiska dařila se výborně. Akcie ustavičně stoupaly, až 500frankové prodávaly se po 20.000 fr. Základní jmění vzrostlo na fiktivní úhrn 45 miliardů. Když ukázaly se sliby společnosti tržební býti lichými a když utvořila se konečně naproti bance Law'ově společnost pevněji založená: tu nastal postrach, banka přestala platiti a následkem toho sklesly akcie rychleji než byly vystoupily. Následoval úplný bankrot. Parlament chtěl Law'a zatknouti co podvodníka. Vladař tomu nechtěl připustiti. Law musil prehnouti co zločince přísadiv celé jmění své. Sta tisíce rodin uvrženo v chudobu.

S menším hlukem, však ne s menší záhubností pro hospodářství společenské působilo *bankovní filutářství v Anglicku*. Aktou parlamentu nařízena podpiska k založení banky, kteráž vynesla v 10 dnech 1,200.000 lib. št. Banka založena aktou ode dne 27. července 1694, kteráž obdržela spolu právo hospodaření se všemi výsadami s ním spojenými. Dovoleno bance, aby těžila papíry cennými všeho druhu, zlatem a stříbrem buď v penězích, buď v prutech, přijímala v zástavu zboží a pozemky vyjma statky korunní, půjčovala vládě se svolením komory, vydala bankovek až k 1,200.900 lib. št., kterýžto úhrn nesměl se překročiti leč se

svolením parlamentu. Za výsadu tuto přepustila banka celý základní kapitál svůj vládě, tak že jí nezbyla leč pohledávka, kterouž nemohla v čas potřeby speněžiti, ročních 96.000 lib. št., 8% úroků z pohledávky své, a 4000 lib. št., co příspěvku ročního na výlohy administrativní. Se základem takovým odvážila se banka na vydávání bankovek. Následek toho bylo zastavení placení, k němuž donucena byla již r. 1696. Tu vydán zákon zabezpečující bankovkám nucený oběh. Cena jich klesla až na 100:20 proti penězům. Nicméně na cestě nastoupené pokračováno dále. Akcií přibývalo podpiskami ustavičně; a kapitál přepouštěn parlamentu opět a opět. Nebezpečí banky rostlo den co den. Tu učiněn rozhodný krok, pojišťující trvání banky (ovšem ku zkáze obecenstva), totiž aktou parlamentu z roku 1708. Touto zapovězena tržba bankovní a spojené s ní vydávání bankovek všem společnostem čítajícím více než 6 společníků, vyjma banku londýnskou. Odtud naplnila se celá země malými bankami, zvanými naproti londýnské „private banks“ (bankami soukromými). Banky tyto požívaly všech práv jako londýnská, však na vydávání bankovek nemohly myslet, jsouce příliš skrovný. Nezbyl jim leč eskompt, k němuž vypůjčily si bankovek od banky londýnské. Tak vyvinul se v Anglii rozdíl mezi bankami soukromými, zanášejícími se srážkou (eskomptem), a bankou centrální, mající za úkol vydávání bankovek, na kterémžto konkrétním případě někteří ekonomisti zakládají chtěli rozdíl mezi bankami srážecími a cedulními. Rozdílu toho vůbec nestává, ana banka srážecí (jak uvidíš v bance o bankotržbě) vlastní vydává poukázky. Všecky banky soukromé půjčovaly peníze své bance ústřední a daly jí tím na čas pevný základ. Vždyť jim samým na tom nejvíce záleželo, aby se rozšířily bankovky její. Tak vyvinula se na zdání soubhlasná soustava místních středů, závislých na slunci ústředním, z něhož přijímaly životní svou sílu na vzájem je podporující. Teprve r. 1797 objevily se následky nepřirozeného hospodaření: banka zastavila platy a udrževši zastavení toto skrze 22 let žije až podnes co zjev mimořádný, jako byly okolnosti založení jejího. Jak hospodařeno dále, vysvitá z následující z Carey'ho vyňaté tabulky:

Srpna 1797	dluhů	18,879.470	lib. št.,	drahokovu	4,089.620	lib. št.
„ 1804	„	26,869.420	„	„	5,879.190	„
„ 1802	„	34,875.790	„	„	3,099.270	„

Srpna 1814 dluhů 43,218.230 lib. št. drahokovu 2,097.680 lib. št.
 „ 1815 „ 39,944.670 „ „ 3,409.040 „

Tu začala banka ubírat obchodu platidla a sice najednou ze dvou stran. Zplácela dluhy a speněžovala pohledávky své. Následek toho bylo rychlé vstupování ceny statků nemovitých a chudnutí všech tříd žijících ze stálých důchodů. Na tisíce rodin věra zámožných strženo dnes mocí neviditelnou v propast záluhy. Bance dařilo se při tom výborně. Příčiny seznáš v náuce o bankotržbě. Sotva ukončena rozhada tato, vydána akta, nařizující obnovení placení vlastně oloupení polovice veškerého obecnstva anglického. Peníze rychle v ceně vstoupaly, pozemky a suroviny klesaly. Jak bohatli beze vší zásluhy úředníci a důchodníci, důchody v penězích přijímající, tak chudli beze vší viny pozemkáři a důchodníci, beroucí důchody své v přírodninách. Řádění toto opakovalo se v letech 1824, 1835, 1837 a 1847. Akcionáři, ředitelé a správní radové plnili si kapsy tím více, čím větší rány zasazovány jsou hospodářství společenskému.

Filutářství bankovní zahmždilo se též ve Francii. Roku 1844 obnášela dividenda 9%. Bylyť to ale toliko úroky. K tomu sluší připočítati důchod z papírů státních za cizí deposity zakoupených, kterýž vynášel ročních 4,952.585 fr. Dividenda obnášela tudíž vlastně nepatrných 16%. Tak vyjádřili se skutečně páni direktori. Aby stala se patrnější, hospodařilo se takto :

Roku :	srážky,	předplatky,	výtěžek,	dividenda.
1844	809,	257,949	6,124,510	9%
1845	1,101,	408,383	8,441,478	124%
1846	1,294,	264,462	9,809,206	144%

Z dat těchto (vyňatých z Coquelina) vyhlíží na první pohled skvělý stav banky. Však obraz ten nabyde okamžitě vzhledu opáčeného, jak mile známo, že ohromné úhrny, jakýmiž banka hospodařila, cizím byly jměním, kteréž mohli vlastníci každý okamžik žádati nazpět. To skutečně nedalo dlouho na sebe čekati. Špekulace velikým množstvím platidla až příliš rozehvěvá, počala klepati na dvéře pokladny. Saldo kleslo s 203 milionů za 2 čtvrtletí na 71 milionů. Banka zvýšila diskonto ze 4% na 5, a obecnstvo muselo nesčíslnými úpadky zaplatiti špekulaci banky, o jejíž výnosnosti pro akcionáře a správní radu ovšem nebylo lze pochybovati.

Jinou překážkou pokroku společenského hospodářství novověkého bylo :

ε¹⁾ *vměšování vlád do věcí náboženských.* Kdyby byly vlády ponechaly náboženství svědomí jednoho každého, byl by blahobyt národů zajisté na vyšším stupni. Zvláště nám Čechům by bylo nyní lépe, aniž bychom s hrůzou pohlížeti museli na století uplynulá ! Jak utěšen byl stav náš politický a hospodářský v starém a středním věku, tak nešťasten byl ve věku novém, a s bolestí odvracujeme se od strašlivých obrazů, vyličujících nám stav náš za pohromy největší, kterouž kdy utrpěl blahobyt národa Českého, za války třicetileté. Pilné, pracovité a vzdělaností nade všecky okolní země vynikající obyvatelstvo vyhubeno na čtvrtinu počtu předešlého. Veliká část půdy jindy kvetoucí obrácena v pustinu. Sedláci zbaveni všech prostředků k provozování živností zapražovali se do pluhu.

Mnohá odvětví hospodářská zanikla docela jako za starodávna důležité šafránictví. Řemesla a obchod uvedeny na zmar, poněvadž na tisíce příčinlivých živnostníků z vlasti se vystěhovalo. Do krajin usazení jsou cizinci. Slavné rodiny domácí šlechty dílem jsou vypovězeny, dílem se vystěhovaly; a na místo nich hrnuli se do země všelijací dobrodruzi, uvazující se ve statky skonfiskované. Nová šlechta, s níž pomíchaly a odnárodnily se zbytky domácí, neměla citu pro své poddané, uvalující na ně břímě nevolnictví, Slovanům dříve neznámého. Ani potrava duševní nebyla lidu ponechána. Staré poučné knihy jsou mu odnímány, a nových mu neposkytováno. Sklesla vzdělanost, sklesl blahobyt. Nižádný z národů žijících nezkusil tolik, jako národ Slovanský v zemích Koruny České, byť krásně skorem každý byl prodělal trpkou školu válek náboženských.

Roku 1609 vydán ve Španělsku rozkaz k vypuzení Moriskův. Skoro milion nejpilnějších obyvatelů vyštíváno ze země, jako divá zvěř. Muži větším dílem pobiti, ženy zprzněny, děti do moře vrhány. Tím pozbylo Španělsko tisíce pilných rolníkův a zručných řemeslníkův. Nebo jenom Moriskové znali nejlepší způsoby rolnictví, racionální obdělávání a zvláště mistrné zalívání půdy, sázení rejšce, bavlny a cukru, zhotovování papíru a hedvábí. Průmysl a umění zanikly, nejbohatší krajiny Valencie a Granady zpustly a staly se peleši podloudníků, zločinců a loupežníkův.

Ludvík XIV. pustil tlupy vojenských zákeřníků na pokojně poddané, dovoliv jim páchatí na nich ty nejšerednější ohavnosti, aby je odvrátil od protestantismu. Tímto pronásledováním ztratilo Francouzsko půl milionu nejpilnějších řemeslníků, kteříž opustí vše vlast, zanesli do cizích zemí lásku k průmyslu a umění. Macpherson vypočítal, že uskoci francouzští přinesli jenom do Anglicka 100 milionů franků! Než odvráťme se od huasných obrazů těchto a doufejmež, že božská dobrota a moudrost národů uehrání člověčenstvo od pohrom podobných. Válek náboženských více nestává a bohdá více nebude.

§. 24. β) Podpory rozvoje hospodářského novověkého.

Mezi nejdůležitějšími *podporami* hospodářství novověkého sluší uvéstí přede vším:

a) *vynálezy pomáhající člověku vésti boj s přírodou s úspěchem za věků dřívějších netušeným.* Okolo roku 1400 vynalezen knihotisk a dnes tiskne obrovský („mamutový“) lis americký 50—60.000 archů za jediný den! K napsání archu drobného tisku dnešních novin amerických bývalo by v středověku potřebí práce celého téhodne. Rychlost, kterouž myšlenky nyní vyměnití možná, jest tudíž čtyřstatisícronásobná. Ovšem podporují knihotisk jiné vynálezy strojnické, k nimž podali základ přede vším Slovan Koprník (1543) odhalením tajemství soustavy těles nebeských, v jehož šlépěje vkročili pak Vlach Galilei (1642), tvůrce fysiky experimentální (vynálezce kyvadla, váhy hydrostatické, teploměru, dalekohledu, drobnohledu atd.), a Newton († 1727), jenž určitostí mathematickou pojal zákon přitažlivosti a odůvodnil přesností mathematickou, což Koprník objevil a Kepler zákony opatřil. Upotřebením páry k strojnictví Škotem James Watterem († 1819) započal zlatý věk průmyslu. Richard Aekwright († 1792) užil vynálezu Watta k rozličným účelům v rukodělnictví. Pro vynálezy své v prádelnictví může se nazvatí otcem znamenitého toha odvětví průmyslového. Water frame, spinning Jenny, mule Jenny jsou jeho vynálezem. Fulton zrychlil obchod parolodí, Stephenson parovozem. Fay (1773), Hausen, Bose, Winkler, Abbé Nollet, Wilson, Franklin, Galvani, Volta, Zamboni, Daniel, Grove a Bunsen připravovali elektrické světlo, při němž zbudoval Napoleon III. nejstkvělejší části Pařížské, při němž stavěn most Westminsterský, palác prů-

myslu v Londýně a most rýnský u Kehlu, kteréž osvětluje majáky a zvony potápěčské. Co byly „uši Darciovy,“ pochodně Perseovy, věže Hannibalovy proti telegrafu Chappe'ovu, jenž zprávu o znovudobytí Condé, podanou v Lille a odpověď konventu, že místo to pro budoucnost nazývati se má Nord-Libre, přinesl z dále 30 mil za $\frac{3}{4}$ hodiny! A což jest telegraf Chappe'ův oproti Lessage'ovu, Weatstonovu, Cookovu a Morse'ovu! Výsledek bádání mužů jmenovaných, že můžeme dnes rychlostí blesku obdržeti zprávu obchodní z dálky 2000—3000 mil, ku kteréž bylo dříve zapotřebí několika neděl, jest zajisté vítězosláva člověka nad přírodou.

Však veškeré slavné vynálezy novověké byly by obráceny jenom k záhubě lidu, kdyby nebylo vynálezů méně makavých, avšak neméně důležitých — oprav politických. Mezi nimi stojí na prvním místě:

β¹) *Zrušení říádí feudálních revolucí francouzskou.* První zá-palku do troudu feudalismu středověkého hodili hrdinové husitišti. Bohužel! Myšlénky jejich o staroslovanské demokracii a rovnosti brzy zanikly. Jaký div! Čechoslované byli vzdělaností a svobodou ostatní Evropě o tři století napřed. Šťastnější byla revoluce francouzská. Jí byla uskutečněna zásada svrchovanosti národa, t. j. práva jeho, zrušiti mocí svou státní zásady feudální. Jí byla stvrzena zásada, že zákon svrchovanosti (acte de souveraineté) není smlouvou panovníka s poddanými, nýbrž těla s údy svými. Jí byla prohlášena zásada, že smlouva společenská uvádí mezi občany takovou rovnost, že zavazují se všickni pod stejnými podmínkami k týmž povinnostem a musí požívati těchž práv.

Památné noci 4. srpna 1789 rozžalo shromáždění národní pochodeň, kterouž rozšířil se po celém světě plamen svobody, jako od plamene Kostnického všem národům záře osvěty. Usnešení sněmovní v této noci učiněná sepsána jsou Mirabeau'em v tak zvané „Declaration des droits de l'homme“ (Vyložení práv lidských).

Zrušeno právo urozenosti a vyslovena zásada rovnoprávnosti všech údů pospolitosti. (Tous les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits.) Zrušeno tudíž šlechtictví pěstství, významování dědičná i třídní, řády feudální, úřady patrimoniální, i tituly s nimi spojené, všechny přednosti, vyjma úředníků veřejných za vykonávání úřadů, všechny výsady a výjimky z obecného

práva francouzského, všechny korporace, celibát a sliby klášterní. Ustanoveno právo všech k účastenství v zákonodárství i úřadech a stejná povinnost všech k placení daní. Zaručena svoboda tisku, spolčování a podávání žádostí.

Patrně, že „deklaraci“ zrušeny jsou toliko staré a uznány nové principie. Vymoženosti 4. a 26. srpna jsou tudíž pouze negativny. Positivné jich v život uvádění tvoří obsah dějin nejnovějších až na dnešní den.

γ¹⁾ Zrušeno otroctví u všech národů vzdělaných. Zmínil jsem se, že když počali slabí Američané klesati pod břemenem práce ukládané jim od ziskuchtivých Evropanů, ujal se jich šlechtitý Las Casas, navrhnuv přivázení černochoů afrických. Tak povstala huusná tržba s černochoy, kteráž trvala po 300 let, až teprvé roku 1798 vydal první záповeď stát Georgia. R. 1793 emancipovala Britannie přes 12 milionů otroků v državách svých východo-indických a získala si nesmrtelnou zásluhu, vyplativši osadníkům svým 133 mil. dol. za propuštění otroků a Španělům a Portugalům 13 mil., aby šerednou tržbu tu obmezili. R. 1815 zakázal Napoleon tržbu s černochoy v osadách francouzských, načež následovalo Švédsko, Dánsko, Holandsko, Španělsko, Nizozemsko, Spojené Obce americké a Brasilie. Konečně proklamací Lincolnovou dne 22. září 1862 prohlášení jsou otroci států odštěpených za svobodné, a po úplné porážce států jižních prohlášeno jest rozhodnutím kongresu od 31. ledna 1865 v celém území Spojených Obcí amerických otroctví za zrušené.

Mimo uvedené náleží k světlým stránkám hospodářství novověkého:

δ¹⁾ *Smlouvy tržebné.* Zakládají se na zásadě vzájemné podpory v tržby provozování se strany smlouvu uzavřevších. Smlouvami tržebními rozšířen kruh společenského hospodářství novověkého na nejbzdálenější světa národy. Tak byla zevnitřní tržba Japonská více než 200 let obmezována na Čiňany a Holanďany; i ti směli přiblížiti se toliko do přístavního města Nangansaki. Tu podařilo se Spojeným Státům přiměti Japonce k smlouvě (Kangawa'ské) uzavřené 31. března 1854. Američanům otevřeny dva přístavy Simoda a Hakodate, kamž přivázejí slonovou kost, ručnice, zboží skleněné, koření atd., a odkudž vyvázejí olej, zboží lakované, vosk, hedvábi atd. Američanů následovali Angličané. Uzavřeli smlouvu 14. září 1857 pod podmínkami podobnými. Tohotož roku

uzavřena smlouva s Ruskem. Dvě léta později otevřela smlouva tržební Angličanům Siam a Cochinchinu, jichž bohaté výrobky zvláště čaj dovážejí nyní do všech dílů světa.

Smlouvy tržební uzavřené mezi státy evropskými měly namnoze za účel

ε¹⁾ *zakládání celních jednot.* Od r. 1806 bylo 16 států spolku Rýnského odděleno od sebe a od ostatního Německa zvláštním celním úmezím. Co tu zbytečných útrat při vybírání cla, co za obtíže při provozování tržby mezi územími obývanými jedním národem! To nahlízel přede všemi jinými Bedřich List, jehož úsilí děkovati mají Němci celní svou jednotu, kteráž stala se základem jednoty jich politické. Uzavřeny jsou smlouvy mezi Württembergem a Hohenzollernskem (1824), mezi těmito a Bavorsky (1826 až 1828) a mezi Pruskem a Hessenskem (1828), kteréž sloučily se vesměs v *německou jednotu celní* 22. března 1833. Během několika let přistoupily k ní skorem veškeré státy Jiho- a Středo-Německé. Zaujímalá skorem 8000 čtv. mil a 24 mil. obyvatelův. Oproti dřívějšímu omezení nastala tržbě *vnitřní* úplná svoboda. Cla se ustanovují společnou úmlouvou. Státové pohraniční vybírají a rozdělují je mezi členy jednoty dle počtu obyvatelstva. Veliké výhody jednoty přiměly k přistoupení ještě Badensko, Nassavsko, Frankfurt, Luxembursko a Brunšvicko. Jednostranná smlouva uzavřená mezi Pruskem a Hannoverskem hrozila jednotě rozpadnutím. Však 4. dubna 1853 jest obnovena. Mezi tím nutily státy Jihoněmecké Prusko k vyjednávání s Rakouskem o přistoupení, což mělo za následek pruskorakouskou celní a tržební smlouvu od 19. února 1853. Bližším účelem smlouvy bylo ulehčení mezinárodní tržby Rakouska s Pruskem osvobozením a snížením cla, zjednodušením celní správy a zavedením rovnoprávného se stranami nakládání; dalším účelem bylo připravování všeobecné jednoty celní zaujímající i státy říše Rakouské. Smlouva ta platila až do 1. července 1864, kdež na 12½ léta nová jest uzavřena. Smlouvou touto zmírněna jsou namnoze posavadní cla ochranná.

K důležitějším podporám rozvoje hospodářství novověkého sluší konečně počítati

ζ¹⁾ *Zrušení nevolnictví a sice ve Francii dekretem od 15. března 1790, se všemi přívěsky, jako právy pokutnými, robotami, důchody panskými (rentes seigneuriales) atd., čímž položen základ ku vzniku stavu selkého ve Francii. Podobně stalo se patentem*

lidumilného císaře Josefa II. od 1. listopadu 1781 v dědičných zemích rakouských, a úkazem velikého cara Alexandra II. od 10. února 1861 v Rusku. Jak ohromný podnět dán byl kroky těmito pokroku hospodářskému národů evropských! Ubohý lid podojhem tělesné poddanosti po sta let sténající, stal se pojednou vlastníkem půdy, na kterouž neměl dříve více práva než dobytek, s kterýmž ji zároveň vzdělával. Rychle povzněl se nad práci pouze tělesnou, a hleděl hospodářství své všemožně zlepšiti a zdokonaliti.

Na sněmu Kroměřížském zrušeny jsou poslední zbytky poddanosti selské a ustanoveno vyvazení pozemků. Jako hrdý Říman po pádu svém zároveň s bývalým svým otrokem vítězů půdu vzdělával, tak poslouchá někdejší vrehnost, na roveň postavená se se dlákem z právomocnosti její vymaněným, rozkazů zvítězivších zákonů mravných, nečinících rozdílu mezi pánem a poddaným, zna- jících toliko jeden stav svobodných vlastníků půdy. Vliv, jakýž měly změny tyto na blahobyť národní, jest znám. Vrehnosti ně- kdejší, zbavené sil pracovních, byly přinuceny všimati si pokroku časového, a nahraditi, co ztratily, rozmnožováním dobytka a strojů rozmanitých, zaváděním hospodářství anglického a belgického hospo- dářství racionálního. Tím získaly nejvíce samy, zároveň ale jich pod- daní. Nebo rolník stav se svobodným půdy vlastníkem, nabyl sebe- vědomí, chuti k práci a odvahy k nadějným podnikům.

Konečně učiněn třetí rozhodný krok Františkem Josefem I., císařem rakouským, kterýž vydal neodvolatelný diplom říjnovy, od- stranivši jednu z největších překážek vyvíjení blahobytu národního, totiž obmezení samosprávy národův. Národové povoláni jsou k ú- častnění v péči o dobro státu, a otevřena jest jim dráha svobo- dného rozvoje na základě práv historických. Národ náš nabyv uznání práva svého jazyka pečuje s chutí o své vzdělání. Kde síly jedince nevystačují, tam spolčuje se, zakládá spolky hospo- dářské, záložny, společnosti akciové atd. Rolníci navštěvují hos- podářské školy, sepisují poučná pojednání, zdokonalují hospo- dářství svá, zařizují výstavy, zavádějí opravy časové a bohdá, že probuzeností a zralostí svou stanou se, jako byli starodávni zemané, jádrem mocného národa Československého.

Nemenší pokrok pozorovati lze v Rusku. Carem Borisem Godu- novem zavedené ke hrudě připoutání bylo tam mnohem záhubnější nežli v ostatních státech evropských; a sice za příčinou tamějšího hospodářství extensivního a neurčitosti roboty. Statkářové obdělá-

vali půdu, byť dávala zrna jenom dvoj- neb troj-násobného. Vždyť práce sedlákova byla zdarma! Zákon Pavla I, dle něhož sedláci neměli robotiti více než tři dni téhodne, nemohl se provesti z příčin podnebních a právních. Nebo veškerá žeň bývá v Rusku najednou zrala a sedlák neměl práva k obžalobě pána. Proto mu určil pán v době žně kratičký toliko čas ke sklizení; ostatní čas musil pracovati pro něho. Ano byly dny, kde veškeré obyvatelstvo mladé i staré najednou muselo dělati — „stradnaja porá“ (doba trápení). V zimě musil každý sedlák dvakráte dovezti obilí statkářovo z krajin Tulských, Kazaňských a Tambofeských na trh do Moskvy, 2—400 verst vzdálené. Rozdělení daně „obroku“ mezi údy obce záviselo na vůli statkáře, což platí též o odvodu brancev. Žádal-li zákon dva brance z tisíce, a pán měl pod sebou 6000 duší, postavil 12 mužů, a nestaral se nikdo, zdali je vzal z domácích sluhů nebo z tak zvaných „svobodných“ sedláků.

To postačí, aby si učinil čtenář ponětí, jak dalece vzdálily se řády společenské národa ruského od původní svobody staroslovanské. Šlechta povstala vlivem skandinávských wariagův a převandrovalých dobrodruhů německých. Tato šlechta byla ale toliko šlechta caru služebná, nemající pozemků a beroucí výživu z rukou carových. Později přenechal jí car částečně pozemky buď vlastními dělníky svými obdělávané, buď celé vesnice, kteréž měly daň, caru povinnou, šlechtici nyní platiti. Z toho jde, že nestali se tím sedláci ani otroky ani nevolníky dvořenínů carových, zůstávajíce svobodnými dítkami cara a mohouce, potlačováni jsouce od pána, sebrati se, opustiti vesnici, a jinde se usaditi. Vždyť „veškerá svatá Rusia jest Bohem národu ruskému dána.“ Sedláci byli svobodni. Čím více tlačili se ale feudální řády západní do svobodné Rusi, tím více ubývalo svobody národu ruskému. Šlechta dorážela na cara žalobami, že beneficie, kterýmiž je obdařil, nic nevynášíjí, a půda pustne, poněvadž sedláci, než by platili, raději se stěhují; až konečně neopatrný Boris Godunov na počátku 16. století pověstným úkazem Svatojiřským, aby sedláci tam, kdež toho dne právě seděli, sedětí zůstali, a bez dovolení pánova míst neopouštěli. Den svatojiřský oplakával ruský lid co hrob svobody své. Byl to den zavedení glebae adscriptio (ke hruď připoutání. Viz Haxthausen n. m. r.). Sedlák byl sice osobně svoboden, ale vydán v šanc vůli pánově. Kam takovéto hospodářství s ubohým lidem dospělo, viděli jsme. Nástupeové Borisovi snažili se všemožně,

aby lidu ulehčili. Car Mikuláš vydechl posledními slovy k synu svému „nezapomeň na naše bodré sedláky;“ a Aleksander nezapomněl. V manifestu svém ode dne 19 února 1861 praví: „Proto jsme nabyli přesvědčení, že zlepšení stavu nevolníkův jest Nám odkazem předků, a během události Nám prozřetelností určenou výpravou blahověstnou... Sedláci nahlédnou, že nabyvším pevného základu vlastnictví i větší svobody hospodářství uložena jest i se strany společenství i sebou samými povinnost, aby zdokonalili dobrotu zákona nového, věrným, dobromyslným a věrným jeho následováním.“ A ruský lid ukázal se v plné míře hodným i důvěry v něj kladené, i velikého dobrodruží carova. Pokračujeť v každém ohledu rychlostí úžasnou.

Uvádím za důkaz toliko děj, že v šesti měsících po prohlášení vyanění jeho vzrostl počet škol selských z 9000 na 20000!! Uvážíme-li výhody, které má ruský lid z přirozené povahy své před každým jiným Evropanem, jako důmyslnost nápodobování, bezpříkladnou lásku k obchodu a báječnou úctu k osvětě: tož lze na prstech vypočítati, jak brzo předstihne veškeré světa národy!

§. 25. Soustavy politickohospodářské v praxi.

α) Merkantilismus.

Osvěta novověká naučila národy znáti cenu neodvislosti, moei politické a svobody lidu.

Hlavní překážkou této bylo feudalství; první podmínkou neodvislosti národní zavedení průmyslu tam, kde ho posavad nebylo. Na návěštích těchto jest založena politika merkantilní, kteráž jest oprávněna tak, jako donucená obrana jedincův a národů. To jest můj náhled, a neostýchám se vysloviti jej vzdor náhledů na sta kompendií o převrácenosti, nejapnosti, ano záhubnosti politiky merkantilní. Politika, nablížejeť neocenitelný vliv rukodělnictví na vzdělanost, blahobyt a moc státu, a snažící se zavésti továrnictví tam, kde ho dříve nebylo, jest, byla a bude politikou všech státníků osvícených. Politika ta jest politikou merkantilní, a merkantilismus jest soustava směřující učiniti z jednotvárného státu rolnického též průmyslný, a obchodní eili souhlasný celek rolnicko-továrnicko-obchodní. Merkantilisti dovolili si ovšem, jako vůbec zřídka stává politiky bez černých skvrn, některé chybné kroky:

1. hledíce uvésti továrnictví na půdu, postrádající naprosto přirozených k němu podmínek,

2. zavádějící záповěď (prohibici), kdež postačila ochrana (protektce),

3. uvalující záповěď na přívóz surovin,

4. neodnímající továrnictví domácímu ochrany v té míře, jak postupoval rozkvět a vyrovnání jeho se zahraničným.

Oproti tomu může jenom holá nevědomost merkantilistům vytýkati, že považovali peníze za jediné bohatství.

Merkantilismus obrátil se přede vším proti přechmatům feudálů, kteříž snahou po nabytí samostatnosti nemálo seslabovali jednotu národní. Oproti nim podporována jsou města, kteráž feudalismus porážejíce, stala se zároveň sídly továrnictví a tudíž středy, pěstujícími druhý hlavní pramen politické moci národa.

Hlavním zastavatelem jeho byl ministr francouzský Colbert, po němž nazývá se politika merkantilní též kolbertismem. Mnohohli měl národ jeho politice děkovati, vyplývá ze slov Thierry'ho: „Ludvík XIV. mohl právem říci, že Bůh poslav mu Colberta, mnoho učinil pro štěstí a slávu vlády jeho. Francouzsko mohlo by připojiti, že má moudrým návrhům jeho děkovati podivuhodný rozvoj průmyslu svého.“

β) Fysiokratismus.

Bohužel bylo několik příčin, že sítě Colbertovo, tak útěšně vypučevši, již krátce po smrti jeho bylo ušlapáno. Na radu neprozřetelných rádců koruny, zrušil Ludvík XIV. edikt Nantský, kterýmž pojištěna byla Hugenottům svoboda náboženská, rozkázav, aby obrátili se všickni k náboženství katolickému (1685). Dva miliony nejvzdělanějších a nejpilnějších občanů francouzských vydání jsou v šanc krutému pronásledování, v němž zahynulo jich půl milionu. Asi půl milionu uprchlo do Anglicka, Holandska a Dánska se svou vzdělaností, zručností a tajemstvími průmyslnými. Mimo to hrál si Ludvík na pána Evropy a zapletl se v dlouholeté záhubné války s celou Evropou, kteréž skončily úplnou záhubou blahobytu Francie, moudrým a šetrným Colbertem tak hojně nastřádaného. Ký div, že jako vlády obyčejně činívají, ani zde hlavní příčiny úpadku viděti nechtěla, nýbrž ji hledala ve vadách méně závažných. Chyba, kteréž dopustil se Colbert, že naprosto zapověděl vývoz surovin, byla skaliskem, na kterémž měla se rozbiti loď merkantilismu. Bylo jenom zapotřebí řádného větru, kterýž by ji tam zanesl. I tento se dostavil.

Známo v jakém stavu nalézaly se tehdy společenské poměry francouzské. Největší část půdy byla v rukou stavů výsadných, a byla obdělávána rukama v nevolnictví, nevzdělanosti, lenosti, a chudobě hynoucího stavu selského. K tomu přišly rok od roku ustavičnými válkami množící se nároky státní pokladnice, kterýmiž z lidu vydržen byl poslední, ušetřený groš. Celé břímě daní tížilo jenom hedra tyraného pracovníctva.

Nebo ani šlechta, ani kněžstvo neplatili daní. Zpotřeba sklesla na nicku. Lid neměl na obilí; kde vzítí na výrobky zahraničné, na zboží osadní! Proto sklesl obchod zahraničný, an vnitřní hynul ehy provinciálními. Klesáním obchodu viklala se ale zároveň důvěra v kolbertismus, hledáno nových pramenů bohatství a obrácena jest pozornost k rolnictví a okovům je svírajícím. Brzy vyskytli se spisovatelé, hledající spásu státu jedině v rolnictví a povstal *fysiokratismus co soustava politicko hospodářská, zakládající se na přesvědčení, že, poněvadž půda čistý dává výnos, rolnictví jediným jest pramenem blahobyte národního, jehož zvelebení vymáhá nejprospěšlejší svobodu hospodářskou.*

Důslednosti z něho vyplývající jsou:

1. Zrušení řádů feudálních, rolnictví nejvíce obmezujících.
2. Zavedení jediné daně, totiž daně z pozemků.
3. Zrušení tudíž výsady šlechty a kněžstva k neplacení daní.
4. Odstranění veškeré prohibice a protekce.
5. Podperování svobodné soutěže, aby dostalo se pozemkářům laicných dělníků.

6. Zavádění svobody tisku co podmínky nevyhnutelné šíření vzdělanosti. Byl-li merkantilismus theoretický plodem praxe, jest *fysiokratismus praktický ovocem theorie a sice hlavně činnosti literární Quesnay'ovy, o níž bude mi jeduati doleji. Zásady Quesnay'ovy uváděl v život Turgot. Jmenován ministrem finančním 1774 uvolnil vývoz obilí, zrušil roboty a desátky, urovnal daně, dbal o jednotu míry a váhy a rovnost práva. Při tom vedlo se mu tak, jako alchymistovi hledajícímu zlato. Zlata nenašel, ale vynalezl prach, zlato chránivající. Turgot hledal výnosnost pozemků a obraceje činností svou proti výsadám pozemkářů, čili proti otroctví, tížícímu práci rolnickou, zveleboval tím prostředně i ostatní odvětví průmyslová. Nebo čím více prospívala svoboda lidu, tím více rukou pracovních obracelo se k rukodělnictví, kteréž útěšně zkvétají, nedávalo Turgotovi, jenž v theorii své částečně*

toliko k fysiokratům přilnul, ani v praxi podnětu k zavádění soustavy jejich. Jmenovitě nedopustil se chyby, aby zrušením ochranného cla a zavedením svobodné tržby zrušil pod perutěmi rostoucí svobody tak utěšeně zkvétající *obchod*. (Viz soustavu: Rozdíl obchodu a tržby.)

γ) Industrialismus.

Však jako měla Francie toliko jediného Colberta, nenalezla ani druhého Turgota. Turgot zemřel, a krátkozraký nástupce jeho zničil jediným péra škrtnutím celé blahodárné dílo jeho. Ký div! Zajisté jest podnes mnoho státníků, kteří by nejednali jinak, nežli onen ministr francouzský, jenž podepsal smlouvu Edenskou, 1786. Ono Anglicko, kteréž těšilo se nejutěšenějšímu průmyslu, oplývalo největším bohatstvím, požívalo největší moci tržebnické, námořské — toto Anglicko naklonilo se z upřímné (?) lásky k milé přítelkyni (odvěké sokyni!) Francii, a nabídlo jí, že může šampaňské a bordeauxské svobodně na anglické trhy vyvážeti a na vzájem až hanba laciné tovary anglické přivážeti — ba celých 12%, pravím dvanácte ze sta ještě na hranici cla z nich vybíráti! Po krátkých námluvách rychle, aby se to nezvrátilo, podepsána smlouva manželská a vystrojena nádherná svatba (vždyť bylo pojednou všecko laciné)! Jak se to manželství Albiona a Francie vydařilo, o tom vypravují dějiny. Známo, že smlouva Edenská osvědčila se co druhé vydání smlouvy Methuenské (Methuen-treaty), že trhy francouzské zaplaveny jsou tovary i polotovary a *zvláště* polotovary takovými, oproti nimž nemohla Francie odbytí leč nepatrný počet skvostnot, že počaly se uzavíráti továrny, přestaly šuměti prapory na lodích tržebnictva francouzského, a svěšené plachty smutně shlížely na zaražení obchodu zahraničního, slovem: průmysl francouzský byl zabit. Nastal nárek. Francie protírala si zrak. Albion ale nedal jí oddechu. Pravil, že příčinou neštěstí toho jsou prý překážky ležící ve clu, zabraňujícímu neobmezený přístup tovarů anglických. Praktická rada tato podporována novou teorií politicko-hospodářskou, jejíž otcem byl (nápadně) Angličan Adam Smith, o jehož oblíbenost a proslulost politikáři angličtí nemálo se postarali. Či si toho Smith nezasloužil? Vždyť klestil dráhu politice, kterouž Anglicko udržeti chtělo nadvládu průmyslu svého proti všem světům národům, největším ostrovtipem rozborného ducha svého! Vždyť o tom, k čemuž až posavad *přemlouvala* toliko dů-

vtipečnost ministrů, *přesvědčil* bádáním skrz na skrz vědeckým! Vždyť dovedl potáhnouti za sebou veškeré spisovatelstvo století našeho! Vždyť ještě dnes bojuje za soustavu tuto celý svět politicko-hospodářský, vyjma společenské hospodářství Carey'ovo, nedokončenou soustavu národní Listovu, kritické spisy Dühringovy a první pokus úplné soustavy politického hospodářství, jejíž první díl čtenářstvu českoslovanskému tuto podáváme. Nazvaliř Smitha industrialistou, poněvadž podal obraz industrialismu dávno před ním v praxi uvedeného. Co jest industrialismus? *Industrialismus jest v praxi vynutitá a vědecky spracovaná soustava politicko-hospodářská, zamýšlející zabezpečiti blahobyť národní zavedením absolutní svobody hospodářství, kterouž hledá v úplném bezvládní všech živlů společensko-hospodářských a rozdrobení všech pásek pospolnosti, z níž čerpá národ veškeré síly své.*

...Po zásadě „nech to hěžet jak to běží“ (laissez faire, laissez passer) ponechávají přírodě (řící pánu Bohu zdá se jim býti prostotou):

1. rozvoj hospodářství soukromého. Každý prý ví nejlépe, co mu schází; kapitalistovi samému prý nejvíce na tom záleží, aby dělník nemřel hladem, jen probůh žádně vměšování mezi ně atd. Veškeré moci, kterouž nabylo člověčenstvo nad přírodou z upospolnění, ze sjednocení v obcích a státech, ze spojení sil jedinců v jednotách národních, veškeré moci této mělo se svévolně hospodářství společenské vzdáti! Pod jakou záminkou? Pod zástěrou svobody, kteráž není leč neobmezeným atomismem a egoismem. K jakému účelu? Aby rozdrobením sil společensko-hospodářských rozvázaně sobectví tím spíše porušiti mohlo rovnováhu jich a aby podnikatelstvo snadněji podrobiti si mohlo práci.

2. „Hospodářství státní není leč součtem hospodářství soukromých: ergo co platí o těchto, musí (!) platiti i o něm. Proto jenom žádně obmezování tržby, žádná cla, žádně výsady průmyslu.“ Všechno ponechává se svobodně soutěži. Poslanci mají zasediti v sněmovnách, aby brali diety, král povolávatí ministry, aby brali služně: kdo by byl tak bláhovým, aby staral se o styky hospodářské, mezinárodní! Absolutní svoboda hospodářská zabezpečuje svobodnou soutěž, a svobodná soutěž všecko upraví tak, jak to jenom zájmy národa vyžadují (?). V Portugalsku zavedla svobodu tržby smlouva Methnenská (1703), ve Francii smlouva Edenská (1786), v Rusku přivrženci páně Storchovi. Řemesla tím hynula,

továrny se zavíraly, veliké závody přicházely k úpadku, průmysl se zabíjel: a přece soustava ta nazvána industrialismem! Má zajisté jméno jako lucus a non lucendo. Tomu porozuměl již mladší Say a dobře má, že by industrialismus měl se vlastně jmenovati merkantilismem! Což nezastává na útraty ostatního hospodářství společenského výlučně jenom zájmy tržebnictva (*gente mercantile*)? Když průmysl hynul, hledány toho příčiny všelijaké. Brzy to byly války, brzy neúroda, brzy přílišná skvostnost, brzy zase jiného něco: oproti pravé příčině ostávali všickni státníci evropští slepým., kromě jediného, jenž nejlépe osvědčil převahu ducha svého nad současníky, když zaváděje ochrannou politiku v říši své, pravil: „Stát držící se v okolnostech stávajících svobodné tržby musí býti v prach rozetřen.“ Postaviti se tak bezohledně proti předsudkům vrstevníků, dovedl ovšem jenom Napoleon I!

B. Dějiny vývinu vědy politickohospodářské.

§. 26. a) Dějepiscové.

S dějepisem literatury politickohospodářské vypadá to až posavad velmi bledě. Mimo důkladnější dílo Kautzovo nestává ani jediného spisu, o němž dalo by se říci, že vyhovuje jenom mírným požadavkům, kterýchž se stanoviska vědeckého naň činiti sluší. Jak dalece mi známo, jest toliko čtyř prací samostatných, kteréž tuto uvádím. Pojednání a přehledné úvody v soustavách ekonomistů musí býti ponechány samostatnému dílu historie vývinu hospodářství politického. První spisovatel, odváživší se na sestavení dějin literatury vědy naší, jest

Blanqui. Jak jsem již nahoře pravil, sepsal: *Histoire de l'Économie Politique* (1837). V díle tomto není činěn rozdíl mezi dějinami rozvoje hospodářského a vědy politickohospodářské. Podal v něm co přílohu bibliografii spisů historických, politických, statistických a hospodářských. Proto jest velmi rozšířeno; však neobstojí před soudem vědy pro svou jednostrannost, povrežnost a neúplnost.

Villeneuve-Bargemont: *Histoire de l'Économie Politique* (1839). V díle tomto jest theorie a praxis ještě více pomíchána, jeví se jednostrannost a povrežnost v rouchu ještě hrubším než u předešlého.